

Elementi usmene književnosti u Prosjacima i sinovima Ivana Raosa

Beževan, Marijana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:101223>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-31**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Marijana Beževan

**ELEMENTI USMENE KNJIŽEVNOSTI U
PROSJACIMA I SINOVIMA IVANA RAOSA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

MARIJANA BEŽEVAN

**ELEMENTI USMENE KNJIŽEVNOSTI U
PROSJACIMA I SINOVIMA IVANA RAOSA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Davor Piskač

Zagreb, 2020.

Sažetak

U radu će biti prikazan suodnos umjetničke i usmene književnosti odnosno estetskih i praktičnih funkcija u romanu *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa. S obzirom na to da u romanu dominira motiv prosjačenja, diskurs je pretežno usmjeren na izgradnju pragmatičnih funkcija, odnosno načina na koji ovi prosjaci od zanata nagovaraju ljude da im udijele milodar. Prateći život glavnih likova koji grade identitet o sebi kao junacima, na vidjelo izlaze tajne njihova „zanata“, njihovi unutarnji strahovi od postojanja brojnih mitoloških bića kao što su vile, vještice, vukojarci i duhovi, ali i krhkost hijerarhije unutar zajednice. Oni kao tipični antijunaci te svoje strahove predstavljaju kao svoja životna dostignuća (suživot s vilama, izgon vještica i sl.).

Koliko god da su prikazani likovi vjerski nastrojeni, toliko su i praznovjerni. Koliko se god predstavljali kao skladna obiteljska zajednica toliko je očit slom iste samo jednim danom bez autoriteta.

U drugom dijelu romana prikazane su promjene u društvu smjenom generacija. Sve ono staro što je prije predstavljalo zakon sad postaje predmetom ismijavanja, a novo koje se ranije nije moglo ni zamisliti postaje svakodnevice. Likovi se predstavljaju kao junaci zbog skroz drugih i drukčijih vrijednosti nego su bili prije.

Ključne riječi: usmena književnost, umjetnička književnost, estetske funkcije, pragmatične funkcije, antijunaci

Summary

This paper shows the relationship between written and oral literature, or in other words, aesthetic and practical functions in the novel *Prosjaci i sinovi* [Beggars and Sons] by Ivan Raos. Since begging is a central motif in the novel, the discourse is primarily focused on building the pragmatic functions, or to be more precise, the ways in which these professional beggars ask for alms. The main plot revolves around the protagonists who are creating their identities as heroes while revealing the secrets of their “trade”. Their inner fears about existence of various mythical creatures such as fairies, witches, werewolves, and ghosts are exposed, and the fragility of a social hierarchy comes to light as well. As other typical antiheroes, they represent their fears as their greatest accomplishments (life with fairies, the persecution of witches, etc.).

The characters in the novel are just as religious as they are superstitious. No matter how hard they try to show that they are a harmonious family community, a single day without authority proves just how unstable their group is.

The second part of the novel portrays social changes which occurred as a result of the generational shift. Everything old that was once the law now is an object of ridicule and everything new that was once unimaginable is now normal. Because of new, different values, characters are portrayed as heroes.

Keywords: oral literature, written literature, aesthetic functions, practical functions, antiheroes

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Usmena književnost	3
2.1. <i>Dramsko stvaralaštvo</i>	4
2.2. <i>Usmenoknjiževna retorika</i>	5
2.3. <i>Poslovice i zagonetke</i>	6
2.4. <i>Lirska poezija</i>	7
2.5. <i>Epska poezija</i>	8
2.6. <i>Pripovijetke</i>	9
3. Umjetnička književnost	10
4. Razlike između usmene i umjetničke književnosti	11
5. Antijunaštvo kao specifičan motiv u <i>Prosjacima i sinovima</i>	12
6. Elementi usmene književnosti u romanu	14
6.1. <i>Predaje</i>	15
6.2. <i>Legende</i>	16
6.3. <i>Kletve</i>	18
6.4. <i>Praznovjerja/ pučka vjerovanja</i>	20
6.4.1. <i>Zapisi</i>	20
6.4.2. <i>Vile, vještice i vukojarac</i>	22
6.4.3. <i>Duhovi</i>	23
6.4.4. <i>Praktična narodna vjerovanja</i>	24
6.5. <i>Epsko pjesništvo</i>	25
6.6. <i>Zdravice, blagoslovi, želje</i>	27
6.7. <i>Kratke pjesme-distisi</i>	28
6.8. <i>Rugalice</i>	29
6.9. <i>Anegdote</i>	31
7. O književno-umjetničkom razdoblju	31
8. Ivan Raos	33
9. Zaključak	37
10. Literatura	39

1. Uvod

Tema ovoga rada je prikazati elemente usmene književnosti u romanu *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa. U radu će se kroz odnos estetskih i pragmatičnih funkcija prikazati odnos usmene i umjetničke književnosti. Upravo ta razlika između estetskih funkcija koje prevladavaju u umjetničkom tekstu i praktičnih funkcija koje dominiraju u usmenoj razlikuje Raosov tekst od usmenoknjiževnog i čini ga umjetničkim tekstom (Kekez 1986: 135–137; Piskač 2007: 93–114). Usmena je književnost, jednako kao i pisana, kao kulturna tvorevina nekog jezika predmet proučavanja znanosti o književnosti, a proučavaju je još i etnologija, antropologija, kulturologija, historiografija, sociologija, psihologija i lingvistika.

U radu ću kroz poglavlja koja se bave usmenom i umjetničkom književnošću ukazati na njihov međusobni suodnos ali i točku gdje se one razilaze, a to je njihova funkcija. Usmena književnost primarno ne rabi estetske funkcije jer su one svrha sebi samima, nego stavlja naglasak na praktične kulturne funkcije poput očuvanja sjećanja na kolektivno pa stoga želi biti jasna i praktična za pamćenje. Zbog toga rabi stabilne forme koje se lako pamte poput, primjerice, stalnih epiteta, a ne složene estetske forme koje je teže zapamtiti. U romanu *Prosjaci i sinovi* dominiraju estetske funkcije jer se kroz likove želi govoriti o složenosti ljudske psihe i međuljudskih odnosa kao univerzalne ljudske tvorevine, dočim čuvanje kolektivnog sjećanja nije u prvome planu. No, modeli za očuvanje kolektivnog sjećanja iz usmene književnosti se rabe kao estetske forme kako bi se ostvarile estetske umjetničke funkcije originalnosti i neponovljivosti (Piskač 2007: 93–114). Još jednostavnije rečeno, roman *Prosjaci i sinovi* je književnoumjetnički roman koji rabi usmenoknjiževnu „retoriku“ kako bi razvio umjetničke estetske funkcije.

Cilj je ovog rada prikazati odnos usmene i umjetničke književnosti u romanu *Prosjaci i sinovi*. Budući da u romanu dominira motiv isticanja junaštva glavnih likova, isto će biti razjašnjeno i oprimjereno citatima. Nakon toga dat ću prikaz elemenata usmenoknjiževnog u romanu. Bit će prikazane legende, predaje, pučka i praktična vjerovanja i anegdote, a usmenoknjiževnu retoriku ću oprimjeriti zdravicama, blagoslovima, rugalicama i kletvama. Prikazat ću i nekoliko epskih deseteraca koji se uglavnom bave veličanjem narodnih junaka, ali i poseban oblik deseterca znan kao ganga kojim jedan od prosjačkih junaka zaključuje cijeli roman. U završnom dijelu svog rada predstaviti ću život i djelo Ivana Raosa i književnoumjetničko razdoblje kojem roman pripada.

2. Usmena književnost

Usmena književnost najstariji je i najdugotrajniji oblik umjetničkoga stvaranja jezičnim medijem. O postojanju književnosti, Kekez ističe, da je stara onoliko koliko i sam čovjek, dok je nacionalna književnost stara koliko i svijest o nacionalnom identitetu. Iz usmenoknjiževnih oblika može se iščitati njihova duboka starost, ali i stvaralačke mogućnosti određenog jezika u svakom povijesnom razdoblju (Kekez 1986: 133–134).

Povijesno gledajući, postoje tri faze suodnosa pisane i usmene književnosti. Prva faza, koja obuhvaća agrafijsko razdoblje, bila je isključivo usmena. Druga faza, koja je trajala od početaka pismenosti do Drugog svjetskog rata, bila je i usmena i pisana, ali većim dijelom usmena, dok je treća faza, koja traje od kraja rata pa sve do danas, također bila kombinacija usmene i pisane, ali suprotno drugoj, većinom pisana. Svaka sljedeća promjena suodnosa ovih dvaju tipova književnosti ovisit će o mijenjanju tehnike pisma nekim trećim elementom (Kekez 1986: 134–135).

Pisana književnost od samih svojih početaka tvorena je usmenoknjiževnim podacima. Izuzev srednjovjekovlja, utok jedne književnosti u drugu uglavnom je išao od usmene prema pisanoj. Nekoliko je razloga za takav proces, a prvi od njih je kronologija. Usmena književnost starija je pa je uvijek pisana mogla nasljedovati tradiciju usmene. Drugi razlog je sociološko-komunikacijski jer do zatvorenih ruralnih sredina teže dopire pisana književnost, a pisanoj je usmenoknjiževna domaća tradicija bila bliža i dostupnija od pisane europske. Još jedan od razloga je poetički odnosno estetičko-kvalitativni. Poetičko-estetički sustav već je bio izgrađen i rezultirao je brojnim općepriznatim vrijednostima. Proces prepletanja poetike usmenog i poetike pisanog u pravilu je očitovan komentiranjem i sakupljanjem, cjelovitim sjedinjavanjem primjera te nasljedovanjem jezika i stila usmenoknjiževnoga stvaralaštva i novim osmišljavanjem njegovih motiva i tema (što je zapravo i teorijski temelj ovoga rada). Usmena književnost udovoljava zahtjevima za autohtonošću i koherentnošću pisanog stvaralaštva (Kekez 1986: 135–137).

Usmena književnost je kroz povijest, ovisno o pristupu i problematici, često mijenjala naziv. Dok su sinonimi za pisanu najčešće umjetnička ili umjetna, usmenu književnost se nazivalo pučkom, tradicionalnom, seljačkom, anonimnom, a najčešće je nazivana narodna književnost. U novije se vrijeme koristi riječ folklor koja, gledajući etimologiju riječi, obilježava narodno znanje, a prvi ju je upotrijebio William Thomas 1846. godine. U svojem obrazloženju, Thomas ističe kako narodne starine i narodna književnost više pripadaju znanju nego književnosti i kao najprikladniji naziv ističe upravo folklor tj. narodno znanje. Otada naziv folklor počinje osvajati svijet. Folklor obuhvaća sve oblike tradicijski prenošene umjetnosti, a

tu su osim same književnosti i ples, glazba, dramska i likovna umjetnost. Kekez ističe kako su pojmovi folklor i narodna književnost neprimjereni, upravo zbog kolektivism (Kekez 1986: 137–145).

Povezanost usmene književnosti i njezinog naziva trebalo bi drukčije postaviti. Posebnost usmene književnosti proizlazi iz njenih poetičkih osobina kao što su motivsko-tematski izbor i jezična realizacija unutar određenog jezičnog sustava. Usmena književnost je specifična i po tome što ona osim usmenim, traje i pisanim putem (Kekez 1986: 143–144).

2.1. Dramsko stvaralaštvo

U prošlosti se na mogućnost scenskog stvaralaštva u narodu nije puno računalo. Držalo se da se narod u svojoj neukosti i materijalnoj oskudnosti ni ne može scenski izraziti. Drugi je razlog u etnološkom pristupu usmenoj književnosti koji je onemogućio viđenje dramskih primjera, više se gledalo na obrede i običaje koji su se izvodili na tim obredima. Tek se u novije vrijeme počelo istraživati kako bi se moglo potvrditi da je dramsko stvaralaštvo zaista postojalo. Samim time, danas se istražujući i povijest dolazi do brojnih tragova usmenog dramskog stvaralaštva. Elemente narodnog glumišta moguće je vidjeti u dramama Marina Držića i Mavra Vetranovića. U 17. stoljeću Slovenac Janez Valvasor bilježi dramsku igru u Istri *Traženje prepelice*. Ivan Kukuljević Sakcinski u časopisu *Arkiv za povestnicu jugoslavensku* objavljivao je iz mjeseca u mjesec *kvestijunare* odnosno upitnike koji su bili namijenjeni svim ljubiteljima narodne starine, a očekivao je da će ljudi na te njegove upitnike slati sve što znaju o narodnim običajima, obredima, vjеровanjima i narodnoj povijesti, pa se prema Kekezu, iz toga dalo iščitati i postojanje dramskog stvaralaštva (Kekez 1986: 152–154).

Osnivač hrvatske etnologije, Antun Radić, u *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* daje upute o tome kako i koju građu prikupljati pa se i iz toga vidi postojanje drame. Iz ovih dvaju i još nekoliko izvora potvrđeno je postojanje scensko-dramskog izraza u narodu. Nađeni su u didaskalijama, scenografiji, kostimografiji, dramskom tekstu, glumcu i redatelju. Usmenoknjiževni scenski izraz dopire do raznih životnih formi i distributivno pokriva manifestacije u raznim okolnostima do kojih ne dopiru ostali usmenoknjiževni oblici. Prema tome, narodna drama se u pravilu dijeli na pokladne, karnevalske, momačke, inicijalno obredne, dramske igre koje su povezane s pojedinim zvanjima i društvenopovijesne dramske igre (Kekez 1986: 154–156).

2.2. Usmenoknjiževna retorika

Usmenoknjiževni sustav uključuje poetička svojstva koja ga odvajaju od standardne podjele književnosti na liriku, epiku i dramu. Za usmenoknjiževne retoričke oblike važno je da budu praktični, razumljivi i veseli, a ne da imaju naglasak na estetskim funkcijama (Kekez 1986: 160).

Usmenoknjiževni retorički tekst nekoga u nešto uvjerava ili uvježbava umijeće govorenja. Tipičan oblik govorništva je zdravica. Taj naziv prisutan je u jeziku od davnina i za nju se zna od najstarijih vremena. Najčešće se izvodi na narodnim sjedeljkama ili u povodu stalnih godišnjih blagdana, imendana, krštenja, na svadbama i sličnim događanjima. Zdravice su formom kratke što proizlazi iz njihove funkcije. Njihova svrha nije razrada fabule ili originalnost, nego uvjeravanje, izricanje želja za zdravlje, napredak, potomstvo, zajedništvo, blagostanje i slično i upravo to je ono što zdravicu svrstava u retoričke usmenoknjiževne oblike, a ne u bilo koji podtip poezije. Tekst zdravice ostvaruje se brojnim rimama i cjelovitim stihovima koji su u toj sredini najčešći. Zdravicu karakteriziraju i slikovite usporedbe, nekonvencionalne metafore i rečenični obrati (Kekez 1986: 160–161).

Basma ili zaklinjanje retorički je oblik koji cilja na to da moć uvjeravanja bude toliko funkcionalna da čovjeka štiti ili oslobađa od bolesti svih vrsta. Najuže je genetski povezana sa psihičkim ljudskim ustrojstvom u iskonskom odnosu dobra i zla. Stilizacija teksta je takva da se od nje očekuje da bolesnik nakon izgovorenog teksta zaista ozdravi. Navedeni tekst je globalna metafora koja je fakturirana tromim ritmom, kontrastom crno-bijelo i lomljenjem ritma. Sve upućuje na to da su basme prekršćanskog postanja pa tako svi takvi zapisi potječu iz srednjega vijeka. Pokrštaivanjem, njihova opstojnost nije narušena već je nadodana još jedna komponenta uvjeravanja. Zaklinjalo se protiv zlih sila, bolesti, nesаницe, straha, trzavice, vrtoglavice, a najviše protiv uroka. Formulativno se uroci gone u nebeske visine, u mora, tamo gdje pijevci ne pjevaju, odnosno tamo gdje nikoga nema i gdje nitko ne živi. Basme mogu biti u stihu ili u prozi, ako su u prozi onda je riječ o ritmiziranoj proznoj rečenici. Ovi tekstovi nemaju nikakav logički smisao, ostvaruje se samo zvonkost nabrojanih elemenata prema etimološkoj podudarnosti. Iako nije kompozicijski, funkcionalno je karakteristična brojlici, izražajno ostaje unutar jezika, ne zanimajući se za jezična značenja. Dakako, treba imati na umu da se ništa od ovoga ne čita nego izvodi usmeno (Kekez 1986: 161–166).

Retorički su manje tipične rugalice i hvale, ali opet spadaju u retoriku, a ne u liriku jer sadrže komponentu uvjeravanja nekoga u nešto. Hvala rjeđe provodi uvjeravanje, pa je zato i

manje ostvarena od rugalica. U rugalicama se podvrgavaju ruglu ljudske slabosti svih vrsta kao što su lijenost, nemoral, laž i pijanstvo (Kekez 1986: 167).

Posebnu skupinu rugalica tvore tzv. lagarije. One nisu u funkciji retoričkog uvjeravanja nego retoričkog nadigravanja usmenoknjiževnim gradivom (Kekez 1986: 167).

2.3. Poslovice i zagonetke

Gledajući usmenoknjiževne oblike, poslovica je najkraći oblik. Suvremena znanost poslovice svrstava u najjednostavnije oblike. Poslovice su vrlo često objavljivane i tumačene prema tematskom kriteriju, pa su prema tome često ulazile i u brojnu stručnu izvanknjiževnu literaturu. Poslovice se opiru tematskoj podjeli zbog gradbenih postupaka. Poslovica je precizna slikovita izreka koja tipizira raznovrsne životne pojavnosti. Za nju je karakteristično potpuno i općevažće izražavanje misli, osjećaja i poante. Sintaktički, poslovica je uvijek potpuna. U njima je obilno korištena metafora. U njima postoji vanjska i unutarnja rima. Poslovice se stilski intenziviraju metonimijom, aliteracijom, onomatopelijom i drugim izražajnim sredstvima. Preciznu strukturu poslovice čini i njezino ritmičko ustrojstvo. Stih karakterističan za poslovicu nazivamo *paremiakus* (Kekez 1986: 167–172).

Za razliku od poslovice, izreke ne zaokružuju misaoni proces u zaključak i ne pretendiraju na opću valjanost nego asociraju na stvaran događaj. Izreke su čvršće vezane uz kontekst i ovise o njemu više nego poslovice. Formom su kraće od poslovice i ako se ne zna kontekst, teško će se shvatiti i značenje same izreke (Kekez 1986: 172). Dijaloške poslovice ili poslovice pitalice su one koje su svoj sadržaj postavile u formu pitanja i odgovora. U njima je dijalog kompozicijsko i stilsko sredstvo (Kekez 1986: 172–173). Poslovice anegdote ili poslovice pričice za oblik imaju sažetak ili naslov nekog događaja. Anegdotičnost im humoristično ili ironično predstavlja sadržaj. Paremiologizmi su još jedan podtip poslovice, a tvore ih frazeologizmi, metafore i usporedbe. Mogu biti od jedne riječi ili više njih (Kekez 1986: 173).

Usmenoknjiževne kletve, zakletve i proklinjanja predstavljaju još jednu skupinu poslovice. Već na prvom pisanom spomeniku na hrvatskom jeziku, Bašćanskoj ploči nailazimo na kletvu. Suprotno kletvama, su blagoslovi (Kekez 1986: 173–174).

Za zagonetke, kao i za poslovice, kaže se da su svjetski kulturni i književni fenomen, sadržajno i kompozicijski su srodne u većini naroda u svijetu. Zagonetkama se prije provjeravala zrelost mladeži koja se uvodila u svijet odraslih. Za zagonetke je karakterističan metaforički način izražavanja. Zagonetke su binarne odnosno sastoje se od zagonetke i rješenja.

Zagonetka i rješenje međusobno zamjenjuju poetske slike prema predmetnoj srodnosti. Što je sadržaj tih dvaju dijelova koji čine zagonetku podudarniji, zagonetka je potpunija. Usporedba i zamjena slika ne provodi se samo prema sličnostima nego i prema suprotnostima. Funkcijski, one osvježuju duh, jačaju znatiželju, razvijaju apstraktno mišljenje te razvijaju moć zapažanja (Kekez 1986: 174–176).

2.4. Lirska poezija

Usmenoknjiževna poezija dugo se vremena dijelila na *junačku* i *žensku*. Junačka je ona koja se izvodila uz gusle i koja je opjevala junačka djela, a druga je nazvana ženskom jer su je najčešće izvodile žene. Ta je podjela terminološki i poetički odgovarala današnjem razgraničavanju na lirsku i epsku pjesmu. Lirska poezija bez pripovjedne deskripcije fiksira osjetila i podražaje. Za lirsku se pjesmu kaže kako prati čovjeka od kolijevke do groba, individualno biva općim, a tematski raspon i višestruka raznovrsnost motiva daju joj mogućnost da prati čovjekov život u radosti i tuzi, u svečanostima i obredima, siromaštvu i bogatstvu, u radu i odmoru te u ljubavi i mržnji. Gledajući povijesni raspon lirske poezije, vidljivo je da ona postoji od kad se god prati ljudska svijest. Već u 15. stoljeću Juraj Šižgorić u djelu *O smještaju Ilirije i grada Šibenika* govori o usmenoj lirici šibenskog područja. Iako Šižgorić nije ostavio nikakve konkretne zapise takve poezije, u *Zborniku* Nikše Ranjine iz 1507. postoji zapisana poezija njegovih prethodnika (Kekez 1986: 176).

Već 50-ak godina kasnije uslijedili su prvi tiskani usmenoknjiževni primjeri. Njih vidimo u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* Petra Hektorovića. Kako prolazi vrijeme, tako i zapisi postaju sve potpuniji. Alberto Fortis u svojem djelu *Put u Dalmaciju* iz 1744. donosi zapis *Hasanaginice*. Sredinom 18. stoljeća pavlin Josip Bedeković-Komorski u opisu međimurskih običaja i starohrvatske mitologije spominje pjesme u kojima se u svakoj strofi tri puta izgovara ime *Lado*. O istim takvim pjesmama *ladaricama* pisao je i Ivan Kukuljević Sakcinski. U njegovim *Pesmama* iz 1847. kao dodatak postoji sedamdeset sedam pjesama koje je on podijelio na nekoliko skupina, to su ladarske pjesme koje se pjevaju na Jurjevo, predivanjski dan itd. Sve su to prigodne pjesme. Osim ovih, postoje i prigodne pjesme za vjenčanja, primjerice riječi kojima bi se mladenka opraštala od svojih roditelja ili one koje su se izgovarale kad bi mladenka došla u novu kuću. Osim ovih se u prigodne pjesme ubrajaju uspavanke, tužaljke i pjesme koje su se pjevale na hodočašćima (Kekez 1986: 177).

Ljubavnih lirskih pjesama ima jako puno, a razlog tome je upravo njihova primjenjivost u svim životnim razdobljima i to što ne moraju biti usko vezane uz ikakve

prigode. Motivsko-tematsko svojstvo usmenoknjiževne lirike je izricanje punog životnog realizma. Baš zato su balade i romance smatrane središnjim dijelom lirskoga pjesništva. Dok balada privodi naraciju tragičnom završetku, romanca je cijelim svojim tokom vesela i razdragana. Posebnu grupu usmenoknjiževnih balada čine *bugaršćice*, pjesme dugoga stiha iz razdoblja od 16. do 18. stoljeća. Ta riječ dolazi od glagola *bugariti* a označava otužno i melankolično pjevanje. Ovakav naziv su im dali njihovi zapisivači i on se zadržao do danas. Ovakve su pjesme najčešće pjevane u petnaestercu ili šesnaestercu. Kompozicija im je usmjerena upravo isticanju pojedinačnih ljudskih stanja i postupaka. *Bugaršćica* ljudske duševne sadržaje rjeđe obrađuje zasebno, a češće ih stavlja u suodnos prema bližnjima, obitelji, rodbini ili prijateljima. Što je zajedništvo prisnije, sukob je izrazitiji, balada je potresnija, a individualno i urođeno zlo u čovjeku narušava ravnotežu grupe (Kekez 1986: 177–180).

2.5. Epska poezija

Epska poezija služi se narativnim postupkom oblikovanja. Najčešći stil epske poezije je epski deseterac i rjeđe epski osmerac. Zbog povijesnih, jezičnih i nacionalnih razloga kod svakog naroda razvijao se poseban tip epskog pjevanja. Najpoznatiji su *Ep o Gilgamešu*, *Mahabharata* i *Pjesma o Nibelungima*. Za epske pjesme hrvatskog naroda dugo se smatralo da nije ni postojala prije 15. stoljeća jer glavčina epske poezije ima veze s Turcima i turskim osvajanjima naših krajeva, ali postoje i raniji zapisi epske poezije s mitološkim i lovačkim značajkama. Tipični epski postupci vidljivi su u srednjovjekovnim književnim tekstovima kao što su narativna proza, legende, popularni romani, povijesna svjedočanstva, poezija, pa čak i liturgijski tekstovi, statuti i zakonici (Kekez 1986: 180–181).

Za razliku od lirske, epsku poeziju ne možemo zamisliti bez fabule i bez likova. Preuzimanje fabule i likova iz društvene stvarnosti transformacijom, ali tako da se ne iznevjeri potencijalnost zbivanja je epska objektivnost. Epskom tekstu uvodni dio čini ili slavenska antiteza ili invokacija odnosno zazivanje nadnaravnih sila. Slavenska antiteza karakteristična je za slavensku epiku, a njezin stilski postupak se sastoji u tome što se u upitnoj tezi *ili-ili* suprotstavlja antitetički odgovor *niti-niti*, a zatim dolazi potvrdni odgovor *već/nego* i time se automatski čitatelja privlači za daljnji tekst. Nakon što je kazivač prešao na sam događaj, epska zbivanja se razvijaju brojnim digresijama, sporednim epskim scenama i sporednim likovima, usporavanjem narativnog toka, epskim epizodama i opisima opreme likova, konja, junaka. Svi ovi elementi čine epsku opširnost. U epskim je tekstovima vidljiv i paralelizam, to je

ponavljanje pojedinih tekstovnih segmenata. Višeslojni epski dijalozi često su također oblikovani paralelizmima (Kekez 1986: 181–182).

Poseban tip epskoga dijaloga je *borba riječima*, a odlikuje se pismom i govorom. Pismom jedan protivnik izaziva drugoga na dvoboj, predlaže se ili određuje mjesto dvoboja, prijeti se i vrijeđa ono što je najsvetije, a sve s ciljem da se ne bi izbjegao dvoboj. Drugi oblik je neposredno prije dvoboja, kad se protivnici sretnu licem u lice pa izgovaraju jedan drugome uvredljive riječi. Epske formule mogu biti i samo jedna riječ, to su *stalni epiteti* koji se uvijek dodaju istom pojmu i time postaju njegovo nerazdvojno obilježje (Kekez 1986: 182–183).

2.6. Pripovijetke

Od svih usmenoknjiževnih prozних primjera, najpoznatiji oblik je bajka. Zbog svoje fabularne zanimljivosti, neuobičajenosti i stilske posebnosti izazvala je najviše stručnog interesa. Bajka je najdulji prozni narativni oblik koji je po strukturi puno složeniji od ostalih prozних tipova. Naracija u bajci je linearna, bez digresija, dodatnih epizoda, sve je svedeno na akciju kojom likovi nastoje ostvariti cilj, a pri tom savladavaju razne prepreke. Takvoj naraciji ne treba deskripcija bilo koje vrste, ona je sve to isključila jednostavnošću akcije likova. Takvo oblikovanje bajke približilo ju je mitološkim, fantastičnim, iracionalnim i metafizičkim predodžbama. Sličan takav postupak je proveden i u poslovicama pa za oba takva književna oblika kažemo da su istinitiji od ostalih (Kekez 1986: 183–184).

Osim bajki, prozno-pripovjedni tip uspostavljaju legende i predaje. U legendama i predajama i dalje prevladavaju elementi nadrealnog, ali postoji i konkretnija građa kakve u bajkama nema, to su primjerice povijesni i geografski podaci, istaknuti pojedinci, sveci, neobične životinje te imena gradova i naselja. Konkretnije su i jer se njima nastoje tumačiti uzroci povijesnih i kulturnih pojava. Za predaju se tvrdi da sadržajno pretendira na istinu, ali to ne vodi zaključku da je ona vjerovanje, a ne fikcija (Kekez 1986: 184–186).

Anegdota je kratka, duhovita pripovijest o znamenitim ljudima ili događajima. Elementi fantastičnog ovdje su svedeni na minimum, likovi su svedeni u realan kontekst, ali budući da su oni nositelji humora i satire, groteskno su karikirani. Da bi podrugljivi ton i anegdoticnost bili što efektniji, tekst se komponira trodijelno, kratkom ekspozičijom nakon koje slijedi pauza kao postupak iščekivanja da bi poanta koja dolazi na kraju bila što udarnija (Kekez 1986: 186–187).

Završnu skupinu usmenoknjiževnih pripovijetki čine basne, novele o životinjama ili o stvarima. Posebnost basne je upravo u tome što su svi likovi životinje preko kojih se prikazuju

ljudske osobine. Kompozicijsko sredstvo basne je isključivo dijalog, a konkretizirana je unutarnjim ljudskim svojstvima. Razlikuje se od bajke u predodžbama slikovnog mišljenja, u bajkama je apstraktno, a u basnama konkretno (Kekez 1986: 187–188).

3. Umjetnička književnost

Estetskom funkcijom u kontekstu strukturalizma prvi se bavio Jan Mukarovsky. On je estetsku funkciju proučavao u kontekstu umjetnosti općenito, ali s naglaskom na književnost. Pri tom, umjetnička književnost predstavljala je središte teorijskog promišljanja, dok je usmenu više koristio kao protutežu umjetničkoj odnosno visokoj. Strukturalna estetika kao cilj svog promatranja ima estetski objekt odnosno umjetničko djelo. U umjetničkoj književnosti pored mnoštva kulturalnih funkcija, estetska se funkcija kao dominantna suprotstavlja društvenim, psihologijskim i ideologijskim funkcijama (Piskač 2007: 96–100). Kako je Mukařovský objasnio, estetske funkcije omogućavaju da se doživi više od prikazanoga. U svome tekstu iz 1931. godine *Pokušaj strukturalne analize pojave glumca - Charlie Chaplin u svjetlostima velegrada* govori o Chaplinovom talentu da i u filmovima bez zvuka tako dobro odglumi da gledatelji kao da zvuk mogu zamisliti, odnosno, imaju osjećaj da su čuli nešto što se nikako nije moglo čuti. Chaplinova gluma zahvaljujući estetskim funkcijama pridodaje još jedan osjet kojega u filmu nema (Piskač 2018: 108).

No, istovremeno estetska funkcija zauzima važno mjesto u životu društvene zajednice. Bez obzira na to imaju li ljudi pristup umjetničkim djelima i obrazovanju ili nemaju, umjetnost svojim učincima posredno ili neposredno djeluje na njih, a estetska funkcija zahvaća šire područje od same umjetnosti. Ne postoji točno određena granica između estetskog i izvanestetskog. Te granice nisu čvrste ni posve jasne, uvjetovane su raznim čimbenicima prema kojima se stvaraju vrijednosne prosudbe. Ne postoji ništa što bi moglo strogo odrediti djelo kao estetsko ili neestetsko, te funkcije uvjetovane su vremenom i prostorom. Problem određivanja granice estetskog prenosi se i na granicu određivanja književnosti kao usmene ili umjetničke (Piskač 2007: 100).

Kako je umjetničko djelo usko vezano uz pojam estetskog, jasno je da je u njemu estetska funkcija dominantna, dok se ista funkcija u djelu usmene književnosti nalazi u podređenom položaju. Tako se kod određenja granice estetskog može govoriti o manjoj ili većoj prisutnosti estetskog ili nadređenosti odnosno podređenosti iste te funkcije. Sve to vodi zaključku da umjetnost nije jasno podijeljena na dvije odvojene polutke nego da se unutar nje

neprestano nadmeću i suprotstavljaju silnice koje teže tome da postanu dominante (Piskač 2007: 101).

4. Razlike između usmene i umjetničke književnosti

Načelno ne postoji kvalitativna razlika između usmene i pisane književnosti. Objema im je zajedničko sve što ih čini književnošću, obje su sastavljene od ukupnosti ljudskog, duhovnog, etnološkog, kulturološkog i antropološkog znanja, a zbir su pojedinačnih ostvaraja. Razlikuju se isključivo po izboru motivsko-tematskih i izražajnih podataka i svaka organizira tekst na svoj način. Istovremeno, usmenoknjiževni tekst drukčije je komponiran od umjetničkog. Govoreći o umjetničkoj književnosti, riječ je o poetikama razdoblja unutar kojih opet postoje poetike pojedinih autora, pa unutar toga opet postoji svako djelo sa svojim poetičkim osobinama. Iako su obje književnosti pisane istim jezikom i pripadaju istome narodu, usmena i umjetnička, iako istovjetne na razini tematike, motiva i stilskih izražajnih sredstava (tropi i figure), te elemente rabe stilski različito (Kekez 1986: 133–134). Usmena književnost ih rabi kako bi očuvala tradiciju i vrijednosti neke točno određene zajednice dok umjetnička izgrađuje nešto posve novo što ima globalno usmjerenje.

Naime, u oba je slučaja estetska funkcija djelatna komponenta, ali se umjetnička književnost drukčije normira od usmene. Estetska norma u umjetničkoj književnosti može prekoračiti bilo koje druge norme i priključiti se nekoj drugoj normi, dok u usmenoj književnosti to nije slučaj jer je norma zadana i nepromjenjiva. Primjerice, u usmenoj književnosti postoje određene norme koje traju tisućljeća, dok se umjetničke norme u umjetničkoj književnosti mijenjaju iznimno često, sa svakom stilskom formacijom. Razlog tomu je što se usmena književnost temelji na reprodukciji vrlo stabilnih obrazaca koji su nekada u prošlosti imali neku vrlo praktičnu kulturnu funkciju. Zbog te stabilnosti usmenoknjiževne norme, umjetnička književnost vrlo malo može utjecati na usmenu književnost, no istovremeno usmena književnost može vrlo snažno utjecati na umjetničku. Za usmenu književnost važno je da ima funkcionalnu odnosno pragmatičnu funkciju i da svojim izražajem izazove doživljaj tradicije, no uz to često više cilja na emocionalnost nego na estetiku zbog toga što emocije stvarima daju na vrijednosti bez obzira na očit nedostatak estetskog. Prema tome, estetska funkcija može apsorbirati sve druge norme do te mjere da potisne sva značenja i razvije neka posve druga (Piskač 2007: 104–106).

Nastankom određenog književnog djela nastoji se zadovoljiti sve općeprihvaćene norme i društvene vrijednosti. Ako takvo djelo uspije zadržati estetske vrijednosti kao primarne

riječ je o umjetničkoj književnosti, ali ako su primarne neke druge pragmatične vrijednosti onda djelo po svojim karakteristikama pripada usmenoj književnosti (Piskač 2007: 110–111).

Tipičan oblik stabilne funkcije u usmenoj književnosti je motiv junaštva koji ima svoj točno određeni kod, no u *Prosjacima i sinovima* junaštvo je zamijenjeno antijunaštvom, što se vrlo slikovito može objasniti zamjenom značenja junaštva u poslovi: „bolje junački poginuti, nego kukavički pobjeći“, u antijunaštvo: „bolje junački pobjeći, nego kukavički poginuti“. U oba je primjera kod isti (junački), ali je značenje posve drugačije: u prvome se slučaju ono afirmira, a u drugome ga se slučaju ironizira.

5. Antijunaštvo kao specifičan motiv u *Prosjacima i sinovima*

Biblijski su se motivi širili u usmenoj književnosti zbog svoje narativnosti. Stvarao se prirodan odnos između Boga i čovjeka, ali i niz kontrasta i antiteza kroz koje se čovjeku daje moć i snaga, ali uvijek ovisna o Bogu kao stvoritelju. Zanimljivo je da se zazivanja Boga u junačkim podvicima očito vide ako je ponašanje junaka etički opravdano, a ako nije, postotak njihova pojavljivanja je minimalan. Biblija ima jako velik utjecaj na usmenu književnost iz više razloga, a glavni je taj što joj je temeljno polazište u životnoj praksi. Biblija kod traženja odgovora na pitanja kako bi se čovjek trebao ponašati i što bi trebao raditi kako bi njegovi postupci bili etički opravdani ne traži u teorijskim i filozofskim objašnjenjima nego u živim primjerima. Junaci su oduvijek zauzimali posebno mjesto u povijesti određenog naroda (Piskač 2009: 275-292).

Često se u usmenoj književnosti pojavljuje motiv narodnog junaka uz kojeg se uglavnom vežu djela koja je taj junak učinio u ime zajednice, ali i u svoje vlastito. Tipični lik junaka kroz povijest se mijenjao. Jedna od najstarijih usmenoknjiževnih pjesama zapisana u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* počinje relativno mirno, ali završava tako da Marko Kraljević zabija mač u srce svog brata Andrijaša samo kako bi se on prikazao kao junak pred majkom, ali i svima drugima. U junačkim se pjesmama tek ponekad javljaju biblijski motivi jer se junaci ne ponašaju u skladu s etičkim vrijednostima. Često je u interesu društva, bez obzira na etičke zasade pojedinca, stvoriti junaka koji će svojim likom i djelom predstavljati društvo iz kojeg je potekao, a ako je i etički nemoralan, za to će biti kažnjen. Ponašanje prema tom samostvorenom junaku je dvojbena. S jedne strane društvo mu se divi, gleda ga kao pravog junaka vrijednog svake hvale i poštovanja, ali s druge strane, za svoga života mora okajati svoj grijeh i bit će lišen Božje milosti i to izmišljeno junaštvo bit će mu jedino što će za života imati. Jnak gotovo u pravilu biva kažnjen ako opljačkano ili osvojeno blago zadrži samo za sebe. On

ga mora podijeliti s bilo kime, a najčešće sa svojom obitelji, da bi njegov čin otimačine bio opravdan. Upravo je to poveznica između junaka i Raosovih antijunaka: i oni na svojevrsan način uzimaju od ljudi, a sve što lažima otmu, donose u obiteljsku kuću.¹

Dakle, narodni je junak često, ali ne uvijek plemenit, no njegovo je ponašanje uvijek časno, njegov je govor uzvišen, a njegovi su postupci uglavnom nesebični (ne i uvijek) i mogu se smatrati divljenja vrijednima. On rabi uzvišeni kod u kojemu su glavni motivi hrabrost, čast i srčanost, no isto tako on taj kod i živi. No, Raosovi junaci radikalno prekidaju s takvom tradicijom junaštva. Oni isto tako rabe junački kod u komunikaciji sa svijetom, ali žive živote bez čvrstih vrijednosnih normi junaštva. Suprotstavljajući ideje o prošlom životu i realnosti toga života, njihovo „junaštvo“ postaje samo dokaz bijede, primitivizma, pakosti, ali i osjećaja za smijeh i humor. Tako se sve one junačke vrijednosti gube, a do izražaja dolaze istinske mane kojih su se stidjeli, ali zahvaljujući kojima su jedino i mogli živjeti. Za razliku od većine standardnih junaka, Raosovi su junaci takvi junaci koji imaju svojstvo i koji oportunistički prihvaćaju igru sudbine lišeni vezanosti za moralne strukture.²

Raosovi romani su linearni, što je vidljivo i u trilogiji *Vječno žalosni smijeh*, u središtu romana uvijek se nalazi sudbina jednog lika. Iako se u *Prosjacima i sinovima* prati sudbina nekoliko likova, od Prpe preko Kikaša do oca i sina Matana, svi su oni inačica jedne svijesti. Svi su oni u određenoj fazi svojega života glave kuće, svi oni zarađuju kruh svoj s ramena svoga, ili su barem uvjereni da ga tako zarađuju, svi oni imaju jedno „junačko oružje“ koje se ističe kao prednost, a to je laganje. Upravo su laž i manipulacija njihovo oružje, a oni ih rabe s određenim ponosom kao što bi narodni junaci rabili svoj topuz, britku sablju, džeferdar ili neko drugo oružje. Uz kletve i blagoslove, glavna prosjačka taktika kod nagovaranja ljudi da udjele milodar jest laganje i izazivanje sažaljenja kod drugih koristeći razne smicalice. Način na koji su prosjaci zarađivali svoj kruh bio je temeljen na laganju i obmanjivanju Hercegovačkog puka. Već kod prvog polaska prosjaka na put upoznajući se s likovima, upoznajemo se i s njihovim „prosjačkim izvedbama“ koje među sobom prepričavaju kao što se prepričava sukob između npr. Kraljevića Marka i Muse Kesežije. Kikaševa kuća uvijek je imala devet prosjačkih štapa (kao da govore o nekoj vrsti oružja), dakle devet ljudi koji hodaju i zarađuju svoj kruh s ramena odnosno prošnjom. Njihove točke sastojale su se u tome da govore narodu da imaju neke tjelesne mane zbog prokletstva, silovanja ili hajdučkih napada (Donat 1984: 346–354).

¹ (http://www.ceir.co.rs/images/stories/rit_12/6.str.275-292.davor.rit_br.12.09.pdf, pristupljeno: 24. 8. 2020.)

² (http://www.ceir.co.rs/images/stories/rit_12/6.str.275-292.davor.rit_br.12.09.pdf, pristupljeno: 24. 8. 2020.)

Likovi Kikaša i Matana Potrke istovremeno su stvarni i mitski utemeljeni kao predstavnici pučke mudrosti i životnog pragmatizma. Njihov karakter ukrašava lukavost i pokretljivost. Kikaš pogotovo svojim ponašanjem, lukavošću i jezikom podsjeća na junake iz narodnih priča, a njegovo gotovo nadmeno ponašanje tijekom prosjačenja stvara dojam (anti)junačkoga života. Dakle uporabom junačkoga govora i koda stvara se dojam junaštva, premda se zapravo radi o antijunaku. Ono što dodatno Raosove junake čini složenima jest buntovništvo. Naime i junak i tema prosjaka imaju zajednički stalni književni topos u kojima se glavni lik oružjem ili umom suprotstavlja društvu i društvenom uređenju. (Donat 1984: 354–355).

Uspjeh obiteljske zajednice moguć je isključivo ako postoji autoritet (junak) koji je pametan, lukav i jezično nadaren. Taj je autoritet u Raosa oblikovan kao antijunak koji je moćan jednako kao i pravi junak, ali, za razliku od pravoga junaka koji je više-manje nesebičan, sve što može grabi sebi i svojoj obitelji. Kikaševom smrću umire i prosjački zanat. Matan odlazi u svijet i osvaja novu družinu s istom hijerarhijom, ali njegova nije vođena obiteljskim nego ekonomskim nastojanjima. Nakon što se obogatio, vraća se u svoj rodni kraj, gradi dvore iz kojih u većini vremena uživa gledajući nesreću koja je zadesila Kikaševu potomku nakon što su ga odbili priznati novim obiteljskim starješinom, novim antijunakom koji će svojim umom i svojim ramenima priskrbiti sebi i svima oko sebe lagodan život.

U romanu *Prosjaci i sinovi Prpa*, Kikaš, Matan i Matan Drugi su predstavljeni kao antijunaci čije su oružje laži i kletve. Oni se svojim oružjem iz prosjaka promiču u nasilnike, one koji će plašiti ljude i prijetiti im da ako ne naprave kako se od njih traži da će ih zadesiti velika nesreća. Kletve koje su prosjaci od zanata koristili bile su retorički ukrašene. Koristeći se prevarama i smicalicama, prosjaci su izgradili svoj identitet, postali su prosjaci od zanata i tako se poistovjetili s junacima iz narodnih pjesama, premda je njihovo djelovanje bilo posve suprotno junačkome. Priča o prosjačkoj obitelji Špalatrin gradila se godinama, ta ih priča ističe među svim ostalim prosjačkim pukom. Imaju hrpu nedostataka kojih su svjesni pa ih pričom predstavljaju kao vrline.

6. Elementi usmene književnosti u romanu

Kao što je ranije navedeno, Raos ovim djelom u tipičan oblik romana uključuje dijelove usmene književnosti. Usmenoknjiževni elementi većim su dijelom prisutni u prvom dijelu romana gdje je prikazan život u maloj sredini koja još uvijek vjeruje u mitološka bića,

koja živi na legendama i predajama, a svoj kruh zarađuju prošnjom praćenom zaklinjanjima, proklinjanjima ili blagoslovima, ovisno o situaciji.

Već na prvim stranicama romana vidljiva je važnost Božjega sluge, svećenika don Pavla koji svojom propovijedi blagoslivlja prosjake od zanata da krenu na svoj „poslovni put“.

6.1. Predaje

Narodne predaje najčešće imaju povijesno, mjesno ili mitsko uporište i izražavaju kolektivno vjerovanje da je to što se priča istinito. Ako ta priča nađe spretna kazivača, automatski dobiva na punini životne snage, raznovrsnog sadržaja, dinamična stila, a i rado se prenose i traju u izvedbama (Botica 2011: 312).

Određena sredina vjeruje predajama i to je upravo ono što je razdvaja od mitova i legendi. Predaja konzervira sve ono što je neka sredina stvorila, dakle sve materijalne lokalne specifičnosti, mjesna vjerovanja, povijesne okolnosti, mjesne prepoznatljivosti, mentalitete i stajališta. Predaja potvrđuje da je na prostoru o kojem se priča zaista nekada netko boravio, a sama predaja je takva da ulijeva povjerenje slušatelju. U legendama su mitska stvorenja glavni likovi, dok se kroz predaje ista ta bića samo nekim dijelom pojavljuju kako bi glavnim likovima otežali ili olakšali određene situacije. Jamstvo predaja potvrđeno je u pisanim dokumentima od najranije nacionalne povijesti, ona čuva neka davna pamćenja, bilo stvarna, bilo izmišljena, koja su imala osobitu važnost kod prikupljanja duhovnosti. Predaja prepričava i relevantne mjesne posebnosti (Botica 2013: 435–436).

Dvije predaje iz romana nastoje prikazati obiteljsku lozu Špalatrina od devendjeda Prpe pa sve do Matana i to je predaja koju je sastavilo Đače Nedouče, a nju je nadopisao i ispravio don Pavao i njome se nastoji rasvijetliti nastanak prosjačkog zanata.

Juras Garić zvan Prpa kao glavni lik prve predaje nije bio hajduk, kao ni itko od njegovih predaka, ali jedne Male Gospe hajduk Marko Knez zapalio je Prpinu majku, baku, djeda i djecu, a muškarce iz kuće koji su bili sposobni raditi prodao je Mlecima za šezdeset dva dukata. Jedini koji je iz mletačkog ropstva izišao živ je upravo Prpa koji je sklopio savez s Bogom da će uništiti Knezovu obiteljsku lozu do korijena, ali prije nego bi ubio jednoga Kneza morao je ubiti dva Turčina. Tako se Prpa sve do zadnjeg Kneza držao saveza sklopljenog s Bogom, ali kad je zapucao na zadnja dva Turčina i ubio Markicu Kneza, nije znao da je jedan od dvojice preživio. Time je narušen savez, a Bog mu je kao kaznu uzeo dvojicu novorođenih sinova. U tome je Prpa vidio da je savez s Bogom ispunjen i da više ne treba ubijati. Prije pokopa sinova, Prpa je otišao u Imotski opet se ispovjediti kod fra Bone, ali osjećao je da treba

ispovjediti samo to što je ubio Markicu i svalio ga u provaliju i tako mu uskratio mogućnost dostojanstvena pokopa. Prije Prpine smrti ponovo ga je ispovjedio fra Bone na čijim rukama je i umro (Raos 1971: 88–136)

Don Pavlova predaja govori o Božjem prokletstvu hrvatskoga naroda. Prema predaji Isus se u snu javio kralju Zvonimiru i rekao: „Zvonimire, kralju, sine moj! Ustani, pripaši mač, podigni junački narod svoj i otmi grob moj iz ruku nevjerničkih“ (Raos 1971: 141), kad je kralj to rekao svom narodu oni su odbili. Tada su svi oni koji su kralja i Boga priznavali samo kad su od njega imali koristi umrli. Tako je Bog odlučio baciti kletvu na sav narod hrvatski „Evo od sada će umjesto rose prokletstvo padati na glave vaše, na glave sinova i unuka vaših. Pretpostaviste mi zemlju, neka vam je! Živjet ćete u njoj, množiti se na njoj, ali gospodari njeni nikada više nećete biti. I nikada je tuđin neće osvojiti, a ipak će vladati njom i vama, i djecom vašom, i stokom vašom, i ložnicu dijeliti sa ženama vašim“ (Raos 1971: 141).

Godislav koji je u trenutku prokletstva bio kraljev tobolčar došao je kasnije na Zvonimirov grob i zaplakao. Tada mu je Bog rekao da prokletstvo s naroda ne može maknuti, ali da će on i njegovo potomstvo uvijek uzimati od gospodara i kraljeva gdje god da se s njima susretali. Razlika između Godislava i njegovih potomaka i svih drugih ljudi bit će u tome da će oni uvijek kruh svoj ramenima svojim zarađivati.

Nakon što su svi Prpini sinovi preminuli, ostala je baba Anđelija sa svojim nevjestama i unucima, zapovjedila je nevjestama da ne daju puške svojoj djeci jer će izginuti kao i njihovi očevi. Jedna je od njih morala otići u brdo nasjeći devet jasenovih štapa, druga kao vrsna tkalja trebala je istkati devet torba uprtnjača. Tako su nastali prvi prosjaci od zanata (Raos 1971: 137–171).

6.2. *Legende*

Legenda se usko veže uz predaju, ali ono što je dijeli od predaje su fantastični elementi. Kao glavni likovi legendi, u povijesti su predstavljani kraljevi, vitezovi, sveci, ali i svi oni likovi i događaji koji u sebi imaju nešto posebno. Tako je za likove ovog romana važna osoba bio devendjed Prpa. Za legende ne treba mjesno određenje da bi trajale i funkcionirale, one često dolaze u doticaj s najdubljim starinama jer tematiziraju općeljudske sadržaje, ali često dotiču i religijske i idejne teme (Botica 2013: 446–447).

Prije odlaska na put, autor vodi čitatelja na Prpin dočić te tako dijalogom između dida Kikaša i unuka Matana Potrke predstavlja legendu o slavnom devendjedu Prpi. Prpa je predstavljen kao prosjački junak i kao najljepši momak u cijeloj krajini. Njegovi potomci

poistovjećujući se s njim opravdavaju svoje načine pri stjecanju bogatstva. Predstavljajući Prpu kao junaka, njegovi nedostaci i mane predstavljaju se kao prednosti i vrline. Priča se za Prpu da je bio toliko lijep i moćan da su ga vile nemilo grabile i raznosile. U noći mladog mjeseca stotine vila zaskočiše Prpu, a on je obećao sam sebi da će se oduprijeti, jer bez obzira na to što su one vile, on je Prpa i u Prpe za mladog mjeseca veća glava gospodari. „Nemojte me natren grabiti i raznositi, već da malo sam za se poskočim ne bih li se stare snage domogao, pa će svakoj biti na lakte i na aršine“ (Raos 1971: 24). Budući da je uspio prevariti vile, ujele su ih guje, od Prpinog skoka na vilu Koviljanu zemlja se raspukla i povukla sve osim Prpe i vile Koviljane. Tako je Prpa uz vilu Koviljanu proboravio neko vrijeme, ali kako svaka slast jednom mora prestati, tako se i Prpa zasitio vile. Jedina razlika između vila i žena je „kad te se žene zasite, šalju te kvragu ili pak šutke s tobom deveraju, jer kud će i što će, dok ti vile pošteno zahvale i s tobom pobratimstvo skuju. Ti popiješ malo njihove krvi, one malo tvoje, pa te još i mlijekom zadoje da se velike snage domogneš. K tomu te svim i svačim bogato nadare, i dok god živiš u svakoj ti prigodi i nevolji u pomoć priskaču“ (Raos 1971: 25). Potvrda da je Kikaš vjerovao u ovu legendu može se iščitati iz toga što je pitao Matana misli li on da je Prpa sam od sebe poubijao toliko puno Turaka i poganih Kršćana (Raos 1971: 23–25). Vila Koviljana Prpi je u pripašaj stavila svoje vilinske kose, a sve dok čovjeka opasuje vilinska kosa, nijedna zla kob ne može mu nauditi. Iako je znao da ne smije, Prpa je jednom prilikom ipak skinuo pripašaj. „Čim ga jednom otpašeš, gotovo je. Vila odmah izvuče svoje vlasi, a krpa postane što je i bila... Tako Prpu svezaše i kolac mu namakoše“ (Raos 1971: 36).

O njegovoj sudbini postoje dvije priče, jedna koju zna samo Kikaš i dijeli je s Matanom, a druga je priča za narod. Tako se narodu kaziva da je devendjed Prpa duboko ostario „jedne noći s devenbabom Anđelijom na gumno legao, kako se baba Anđelija iščinjala da spava, a samo je žmirkala i sve gledala, gledala kako ga vile umivaju i čarobnom pomašću mažu, kako se pred njenim očima iz smežurana starca u pahuljičasta mlađarca promeće, gledala je i to kako je s vilama na vilinskog konja uzjahao i prema Vilinjaku odjezdio. Poslije ga nitko nije ni vidio ni čuo“ (Raos 1971: 36).

Jedina točna priča o sudbini devendjeda Prpe je ta da je vila Koviljana uzela Prpu iz kule Kasim-age Čelebića, pa je išla s njim u oblake, a iz oblaka na Glavicu iznad kuće. Vjeruje se da vile svakoga koji izgubi vilinski pripašaj tri puta spašavaju od smrti, a u četvrtoj smrtnoj opasnosti lijeka nema. Nakon toga, Prpa nije bio junak kakvim je predstavljen već stara slinava kukavelj (Raos 1984: 36).

Ovu legendu o devendjedu Prpi nastoji pobiti stric Divac u razgovoru s Matanom. Glavni nedostatak strica Divca je, kao što mu samo ime kaže, što nikada nije bio sa ženom. Taj

nedostatak on nastoji prekriti pričom o vilama i o osjećajima koje čovjek ima nakon što spava s vilom. On priča Matanu da se čovjeku nakon vile svako drugo žensko gadi i da bi bilo nemoguće da je devendjed Prpa spavao s vilom Koviljanom pa oženio babu Anđeliju koja je u usporedbi s vilom „vreća govana“ (Raos 1971: 60). Iako nakon vile čovjek nema volje biti ni s jednom drugom ženom, bolje je i jednu noć s vilom, nego cijeli život s istom ženom jer „vila ti je vila: gdje pipneš – tvrdo, gdje pomiluješ – glatko, gdje zagrižeš – sočno, gdje okom – žari, gdje jezikom – sladi, eto ti je vraže“ (Raos 1971: 60). Ovime se Divac želi predstaviti kao svojevrsni junak jer osim što je bio spreman zbog jedne noći s vilom provesti cijeli život bez žena, predstavlja i sebe kao posebnog i važnog jer je vila baš njega htjela. On govori kako se jednom prilikom pred njim stvorila vila Zlatka, najljepša od svih žena, te je inzistirala na tome da Divac pođe za njom. Prostor u koji ga je vila dovela, Divac je ovako opisao: „To sa svoda nizovi bisera i dragog kamenja zvec-zvec, ko puno polje srebrnih praporaca na konjima razigranim, ubojitim. Pusta svila pada odasvuda, na stolu đakonija da ih u tri mjeseca prebrojio ne bi, niti bi ih svi prosjaci u krajini mljacnuli od nedjelje do nedjelje. Postelja poširoka ko kuća, a strunjača nabijena perjem sa samih podvoljaka vrabaca poletaraca, nad uzglavljem alem-kamen ko tikva misirača“ (Raos 1971: 61–62). Kaže Divac da je pune tri godine proveo s vilom u raskoši, a vilino mlijeko ga je zaodjenulo životnom snagom (Raos 1984: 60–63).

6.3. Kletve

Kletva se karakterizira kao jednostavni književni oblik čijim se izgovaranjem nekome želi zlo. Pri izricanju tih zlih želja lako je uočljiva napetost onoga koji ne posustaje od nanošenja štete odnosno zla drugome. Gledajući kletvu kao književnu strukturu, lako je vidljiv manjak humanosti onih koji iste formacije upotrebljavaju. Kletve mogu biti i dužeg oblika, a njihova je osobina to što na kraju govore i što bi se trebalo dogoditi s osobom na koju je kletva bačena (Botica 2011: 251–252).

Budući da je prosjacima u opisu posla bilo raditi i govoriti bilo što samo da steknu milodar, u njihovim su se glumačkim monolozima mogle pronaći i kletve. Jedina prilika u kojoj je Kikaš svoju prosjačku vojsku tjerao na kletvu bila je nakon smrti njegovog najvećeg prosjačkog suparnika Škilje iz Zagvozda (Raos 1971: 260–261).

„Kako ti meni, tako Bog tebi... Što meni uskratio, doktoru stostrukim vratio... Kosti ti jedna drugu turale, za mjesto se gurale, mjesta ne nalazile... Ko Gavan vapio, ko rosa hlapio, golim po trnju gloginje mlatio... Popa dozivao, ćuk ti se odazivao; molitva ti

kugi čobanica bila... S mišem mačku lovio, ovcom vuka tovio, gdje zdrav bio, tu i obolio... Solju žeđ gasio, krastama se krasio, s đavlom dušu spasio! i hoćeš akobogda“ (Raos 1971: 263)

Nisu više ni kletve mogle natjerati ljude da udjele milostinju prosjacima. Jedini koji su nešto uprosili su bili Copac pripobožni i Livoguza. Copca, Kikaševa sina, ništa nije moglo natjerati na kletvu nego bi stao pred nečiju kuću, izmolio dio krunice pa ako bi se tko smilovao i nešto mu dao, to je bila njegova zarada, dok je Livoguza, Kikaševa kći, smislila kletvu kakvu nikada nitko nije čuo: „E, kćeri ti tri žute dlake na njoj proklasale“ (Raos 1971: 263) pa se preplašena domaćica koja je imala tri kćeri za udaju pobjerala i dala joj puno više nego je ova i tražila, a sve zbog straha od nepoznatog. Ljudi su se bojali kletvi, a posebno onih za koje prije nisu čuli i koje samim svojim sadržajem ne govore puno (Raos 1971: 263–264).

Prvi dan proklinjanja nije baš bio kako je planiran, stoga je Kikaš, kako bi dokazao da se i kletvom može zaraditi već sutra našao najbogatiju kuću i raspitao se o nevolji kakva ju proganja. S ciljem zarade, ali i uvjeravanja svoje prosjačke vojske u to da se može zaraditi, Kikaš je kletvu odlučio još pojačati ritualom kako bi kroz magiju u ljudima probudio strah od nepoznatog. Došao je u kuću Šimuna Kavčića s Matanom i odmah počeo prebirati ogrlicu nanizanu od morskih pužića, kao da prebire krunicu, a uz to je govorio neku čudnu pjesmicu:

„Aj ći dan kian, aj ći šan bian,
ći kuri tan lian, šemije curi lan.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
roge van!
Teja ben dru,
džini ga vodo tu...“
(Raos 1971: 265),

riječ je o nekoliko Arbanaških poslovice među koje je on dodao još neke svoje smislene i besmislene riječi. Predstavio se kao Vragov poslanik, a sve s ciljem da dobije što više hrane i novca (Raos 1971: 264–270).

To je ujedno bio i zadnji zajednički pohod prosjačke obitelji Špalatrin. Nedugo nakon toga, Kikaš je umro. Prije nego je umro, na istovremeno čuđenje, ali i očekivanje svih, Kikaš ključ od kuće nije ostavio najstarijem sinu Jokašu kako to obično biva, već unuku Matanu Potrki. Nakon Kikaševa pokopa, obitelj se podijelila, nitko od ukućana, osim babe Anđuke, nije htio prihvatiti Matana za vođu. Od tog trenutka, Matan u cijeloj svojoj obitelji vidi glavne neprijatelje kojima će se kasnije, kad se obogati, naslađivati.

6.4. Praznovjerja/ pučka vjerovanja

Pučka ili narodna vjerovanja ujedinjuju tradicijske predodžbe o čovjeku i svemu što ga okružuje. Putem tih vjerovanja iskazuje se društveno-prihvatljivo mišljenje i tumačenje pojava koje su nepoznate pojedincu ili grupi ljudi. Kroz ta vjerovanja pokazuje se čovjekova nemoć i strah pri susretu s nečim nepoznatim i nedostižnim. Narodna vjerovanja prožimlju se kroz sva područja ljudskoga života. Gledajući hrvatsku etnografsku folklorističku građu može se zaključiti da narodna vjerovanja postoje još iz pretkršćanskoga doba. Pokrštaivanjem Hrvata takva vjerovanja su dijelom napuštena, ali postoje i ona koja su se prenošenjem s generacije na generaciju zadržala sve do danas.

Inače se kao razlog pučkih vjerovanja vidi udaljšavanje od pravog i jedinog Boga zbog sumnje, ali u *Prosjacima i sinovima* nije to razlog. Ovdje je više riječ o ispunjavanju vremena, ali i prenošenju određenih priča i vjerovanja s koljena na koljeno jer ljudi nisu bili pismeni, imali su samo mogućnosti slušanja određenih informacija i širenja istih.³

Tako razlog razvijanja pučkih vjerovanja nije bio gubitak vjere u Boga nego nemogućnost prosuđivanja je li nešto krivovjerje ili nije. Lakovjernost je dio ljudske naravi i nitko na svijetu ne može sa sigurnošću tvrditi neke stvari. Lakovjernost je početak koji se razvija u praznovjerje. Praznovjeran čovjek poistovjećuje Boga s tajanstvenim prirodnim silama. Prosjaci, kao glavni likovi ovoga romana izrazito su lakovjerni i praznovjerni i vjerujući u sve što im se ponudi ili nadmetne i u tom se pogledu ne ističu se u svojoj okolini, ali istovremeno su svjesni toga mehanizma i često ga koriste kako bi još više isprosili.⁴

6.4.1. Zapisi

Ljudi nose oko vrata ili ušiveno u odjeću relikvije svetaca odnosno moći i zapise odnosno riječi zapisane ili interpretirane iz svetih knjiga, snažna je i sveta voda. Ta vjerovanja koja se isprepleću s religijom na granici su zapravo s pučkom pobožnošću.

Crkva je prednjačila u pisanju zapisa i to na latinskom, a puk je u njih gledao kao svojevrzne amajlije, a vjerovanje u njih liječilo je ljude, ne zato što su čarobni nego zato što ljudi sebe

³ (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64983>, pristupljeno 18. 7. 2020.)

⁴ (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64983>, pristupljeno 18. 7. 2020.)

uvjere u to da im je baš to pomoglo u određenoj situaciji. Među rijetkim pučkim vjеровanjima su i vjеровanja u ljude koji ne mogu umrijeti i koji lutaju svijetom ili zaštitnike obitelji i sela⁵.

Bez obzira na to što je svećenik, don Pavao je radio zapise, to je još jedno u nizu od praznovjerja. Dijelio je zapise i kršćanskom i turskom puku jer su vjerovali da će ih to spasiti od neke velike nevolje (Raos 1971: 76–77).

„Sad ćemo, moj don Petre, hladne krvi. Daklem, ovako: sve što je, od Boga je, pa tako i zapisi. Kad tomu ne bi bilo tako, onda Bog nijedan moj zapis uslišao ne bi. Međutim, On se na mnoge umilostivio, o čem će ti posvjedočiti i kršćani i Turci, daklem, odavde do Fojnice. Eno sam ti Ivana Džajušina od kukurijekavca iscijelio. Eno sam ti iz Ane Katićušine crnu sotonu izagnao. Eno sam ti Martina Bilića od more izbavio. Eno sam ti, Mustafu Čelića iz Gornjeg Vakufa od nagaza oslobodio. Eno sam ti, čuo si i sam s Rizvanbegove kćeri Fate čine i uroke skinui, a bilo ih je, daklem, da bi ovaj obor mogao posalidžati. A k tomu sam mu i drečavce oko kuće umirio. Eno sam ti... do sutra bih mogao nabrajati“

(Raos 1971: 77).

Na smrtnom času, Kikaš Matanu daje škapular i zapise koji su njega cijeloga života čuvali.

„Popipaj sinko! Nešto mi je debelo i šušljivo ispod svetih krpica. Što bi to moglo biti?

- Ne znam radosti moja, ako nisu moći od pomoći, onda je zapis kakav starovički-

- Baš to, pametno djedovo, baš to. Zapis! To ti je ono životno! Ispod svetog ti je Ante zapis na lasičjoj kožici ispisan, a ispisa ga pokojni fra Gabrijel Grbac iz Visokog. On ti nosi sve vrste blagoslova, množi krave, množi ovce, množi žito, množi vino, svako djelo rukom učinjeno, a ponaosob čuva od smrti naprasne i nenadane. Iza Rozarice ti je zapis, što ga na kožici miša puha ispisa Hadži-Abdul Dizdarević, hodža glamočki. Posvećen je Allahu, Isi i Merjemi, a čuva od svih čari i uroka, od nagaza i namaza, osjenuća, opsjednića, sumanuća, od hladna i vruća, a razgoni i vijori sve vragove i bjesove, sve vještice, čarobnice, sve drečavce, vukodlake, zle godine i sve ptice od mrline“

(Raos 1971: 282–283).

Kikaš je od Matana tražio da se nikada od Škapulara i zapisa ne odvaja, da svetog Antu nosi straga jer za blagoslov uvijek ima vremena, a Gospu da drži sprijeda pa da u bilo kojem trenutku nevolje može načiniti znak križa i time izbjeći zlo. Nakon primopredaje ključa i zapisa, Kikaš svoju dušu predaje Bogu (Raos 1971: 282–283).

⁵ (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64983>, pristupljeno: 18. 7. 2020.)

6.4.2. Vile, vještice i vukojarac

U *Prosjacima i sinovima* vidljivo je vjerovanje u bića koji imaju nadnaravne moći kao što su duhovi, vile, vještice i vukojarac koji na neki način uspijevaju upravljati nečijim životom. Vjeruje se da svijetom lutaju duhovna bića koja su podijeljena na one koji nose bolest i smrt i one koji štite ljude. Vjeruje se također da su određena mjesta u prirodi, poput špilja, kamenja ili biljaka, prožeta nadnaravnom snagom⁶.

U dijelu u kojem don Pavao don Petru govori o korisnosti zapisa spominje se i vukojarac ili vukodlak. Don Pavao čak govori i da je njega jednom vila spasila od sigurne smrti. Jedne večeri kad su Turci došli da opljačkaju župni dvor, prema don Pavlovoj priči, u snu mu se ukazala vila koja mu je rekla da se probudi jer se inače nikada ni neće probuditi (Raos 1971: 79).

„Ja ko zec. A preda mnom, daklem, u onoj pustoj mjesečini što kroz prozor naviraše, djevojka, ljepota s licem od mlijeka, s kosom od svile. Ustaj – veli – i kubure se prihvati“

(Raos 1971: 79).

Sreo se don Pavao i s vješticom. Naime, jednog jutra došla mu je jedna seljanka i rekla kako joj vještica muze kravu, on je shvatio o kome je riječ, podmetnuo joj je i rekao da ne čini više ljudima zla na što mu je ona odgovorila: „Kako mogu zlo ne činiti kad sam za to stvorena“ (Raos 1971: 80), on ju je poslao da zlo čini Turcima i od tada nije više činila zlo nikome iz sela (Raos 1971: 80).

„Godina je devedeset i deveta. Pošto prvi zapuh užasa prođe, prikupi ono jadne snage što se sakrila negdje po zakutcima, uzdiže pogled na Kuk, na ta sablasna vražja počivala viša od zvonika i na samu šiljku ugleda njega, Vukojarca. Ispeo se ondje baš onakav kakav i jest: vučja glava s kozjom bradicom, s volovskim očima i rogovima, jareće tijelo s medvjedićim runom, a noge kako i dolikuje: jedna jarčja, jedna vučja, jedna medvjeda, a na stražnjoj desnoj konjsko kopito što razbija prije nego takne. U svakoj dlaci po jedan đavao stoji i gleda kako narod mre“

(Raos 1971: 325).

Godina devedeset deveta bila je godina koje se cijeli puk cijelog svog života bojao. Ta se godina dogodi jednom u stoljeću, ali nitko ne zna kad ju se može očekivati. To je bila godina zla, siromaštva, patnje i jada. „Godina u kojoj svakog stoljeća Lucifer slobodno žanje na

⁶ (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64983>, pristupljeno: 18. 7. 2020.)

prostranoj njivi Gospodnjoj“ (Raos 1971: 325). Te bi se godine sav narod skupio po kućama, ne bi izlazili, ne bi imali hrane, a nisu išli ni na misu koja je u puku predstavljala tradiciju (Raos 1971: 324–328).

6.4.3. Duhovi

Nakon što je don Pavao Matanu i don Petru pročitao dvije predaje o postanku prosjačkog zanata i životu devendjeda Prpe, ispred crkve su se čuli nečiji koraci. Don Petar čuo je jedne korake dok je don Pavao čuo sedmere. U tom trenutku se javlja Prosko, duh koji je boravio u gredi, duh koji je potvrdio don Pavlove misli. Bili su i don Pavao i Prosko u pravu, pred crkvom i župnim dvorem stajali su razbojnici. Njih sedam (Raos 1971: 172–175).

U trenutku don Pavlove smrti, razgovarao je on s don Petrom, svojim nasljednikom i s Matanom Potrkom „Eto moj don Petre, to sam ti, daklem, hotio reći: sve što živi potrebno je ljubavi. I nisu, daklem, važne milijarde vrsta duhova o kojima sam ti netom govorio a ti to praznovjericom smatraš, nije, daklem, važan ni moj Prosko, dražesni i umiljati dušić što me i sad iza grede motri i sa mnom se očima sporazumijeva, važna je, daklem, samo ljubav, kojom kao poslanik Božji moraš zaodjeti svako Božje stvorenje, a ponajprije ono na sliku i priliku Njegovu stvoreno i ono tebi najbliže, daklem, pastvu svoju i narod svoj prokleti. Prokletstvo njegovo ne možeš uljem izbrisati, ali rane tog prokletstva melemom ljubavi, daklem, ublažiti možeš“ (Raos 1971: 254).

U prvom poglavlju drugog dijela knjige iznose se podaci iz bilješki don Petra. Tu on piše kako je čuo glas iz grede „Gledam je, pipam je: otcijepila se nije, pukla nijesama se iz zida nije mogla iščupati, već da su je miševi nategli. Miševi nisu, ni stotina ih ne bi čabrunčić pomaklo, a kamloli gredurinu“ (Raos 1971: 343). Shvatio je don Petar da je šapat došao baš s mjesta gdje je don Pavao rekao da je boravio njegov Prosko. Nije don Petar imao drugog razumnog objašnjenja za ispalu gredu osim toga da su je duhovi iščupali, pa je odlučio detaljnije istražiti novonastalu situaciju. Zatvarao bi se on u četiri zida župnog dvora, zatvorio bi oči i satima čekao u tišini. Ponekad se pojavljivala mrlja točno određenog oblika i boje. „Iz dana u dan ona bi se izdvojena mrlja sve više uobličavala, sve duže zadržavala, a zvuk postajao sve jasniji, tako da bih ponekad razabrao i pokoji oblikovani glas, a među prvima *m* i *n* dok – negdje pod konac treće godine napornog razmatranja – ona mrlja ne popimi ljudsko obličje, ma sitno, sićušno, a opet u svakoj crti tako oštro – čudo jedno! I onda se to sićušno djetinje lice razvuče u veseo i neuvredljiv smijeh: *Hihi pope*“ (Raos 1971: 345). Znao se don Petar nakon toga potužiti Prosku na narav svoga naroda, ali Prosko bi mu uvijek nasmiješeno odgovarao govoreći kako su ljudi glupi jer nemaju smisla za zabavu. Otkad je don Petar otkrio Proska prestao je

pisati o župi i župljanima nego sve do 1892. kroz više od dvjesto stranica piše o Prosku i svemu što je prošao s njim (Raos 1971: 343–349).

6.4.4. Praktična narodna vjerovanja

Postoje i praktični aspekti narodnih vjerovanja, a pod to se ubraja gatanje odnosno predviđanje budućnosti i ljudskih sudbina kroz uspjeh ili neuspjeh na privatnom ili poslovnom planu. U hrvatskoj etnografiji, gata se čitanjem iz karata, graha, kave, zvijezda i sličnog. Sve se to jednom riječju naziva magija⁷.

Tako u *Prosjacima i sinovima* imamo lika koji je većinu svojega života podredio vjerovanju jednoj gatari. U konačnici ga je to vjerovanje dovelo do fizičkog i psihičkog kraja. Riječ je o Kikaševu najstarijem sinu Jokašu za kojeg je i sam Kikaš često znao reći „prvi pa iscidak“, to vjerojatno i je razlog zašto on kao njegov prvorođenac nije imenovan novim starješinom.

Jedan je čovjek iz sela gatari Fati platio da Jokašu kaže da ga iza kuće čeka veliko blago. Čitala je tako Fata iz Jokaševa dlana, ispričala mu sve što je njega proganjalo u vezi s Kikašem i Matanom, a sve kako bi stekla njegovo povjerenje. Na kraju Fata reče:

„Tripud sedam dvadeset i jedan! Da pamtiš lepi gospodin, da mi ga lepo pamtiš!
Tripud sedam dvadeset i jedan ćup dukati od caru Trojanu!... Ti imaš kuću i iza kuću
jama, velika jama, mnogo velika“

(Raos 1971: 361).

Ispričala je tako Fata Jokašu da će trebati jako puno kopati iza kuće da bi došao do dvadesetjednog ćupa blaga cara Trojana. Nakon izvađenih prvih sedam aršina, prema Fatinoj uputi, Jokaš je trebao naći zmijsku košulju. Nakon iskopanih još sedam zmijsku kost pa da zatim tu kost i košulju mora pokopati u drugu jamu iznad koje bi trebao staviti kosi križ jer su to kost i košulja svete zmije. Zatim bi trebao iskopati još sedam aršina i naići na tri žive zmije riđovke, ali da ih ne smije ubiti nego udarati s njima u violinu. Kopao je tako Jokaš kamen po kamen, u tri godine iskopao je petnaest aršina i nije našao ni košuljice ni kosti. Cijelo selo mu je govorilo da mu od kopanja nema koristi jer je sve to bila namještaljka, ali on je u tome vidio samo poticaj da kopa dalje, misleći da su ljudi ljubomorni, da ga žele odvratiti od toga pa jednoga dana i sami iskopati blago cara Trojana. Kopao je Jokaš do kraja svoga života ali nije htio ni mogao prihvatiti činjenicu da blago ne postoji. (Raos 1971: 361–364). O njegovoj

⁷ (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64983>, pristupljeno: 18. 7. 2020.)

praznovjernosti govori i to da je malo prije smrti gledajući ono što je do tada iskopao zvao svoju kćer Mariju Poprdu koja je sve to vrijeme provela s njim i moleći se Bogu da se Jokaš dozove pameti. Kad je Marija došla do njega, Jokaš je od nje tražio da mu se zakune da će sve do zadnjeg kamenčića vratiti u Fatinu jamu jer on ne može, a zna da je u jamu umetnut klin-kamen kojim su prekrili blago iz jame. Zaklela se Marija jer joj je otac rekao da ako to ne učini da neće miran umrijeti, „Dočim Fatinu jamu zatrpaš, posljednji kamenčić u nju baciš i vršak joj poravnaš objavi cijelom selu ono što ti rekoh o klin-kamenu, neka znaju da je Jokaš znao tajnu, ali nije htio duše uprljati. Pa ako se nađe netko lakom, neka znojem do blaga dođe, a kad dođe nek mi se mrtvu ne smije već mi na samrtnoj postelji pozavidi kako sam umio čist izaći pred Gospodina“ (Raos 1971: 479–480).

6.5. Epsko pjesništvo

Sve narodne junačke pjesme sabrane i izdane u zadnja dva stoljeća napisane su desetercem. Deseterac ima odmor nakon četvrtog sloga pa se prema tome dijeli na dva članka od kojih prvi ima četiri sloga, a drugi šest. Pjevači deseteraca strogo paze na to da određeni broj slogova bude jednak u svakom članku i u cijelom stihu. Kako bi se izbjegao višak slogova često se od dvije imenice koje stoje jedna uz drugu sklanja samo druga riječ, dok prva ostaje u nominativu, a kako bi se izbjegao manjak slogova, često se uzima genitiv umjesto akuzativa ili umanjena pojedine imenice. Da bi se upotpunila brojnost stihova, često su se upotrebljavale zamjenice *taj, to, onaj*. Ako se u stihu nađu dvije riječi spojene veznikom, prva ide ona koja ima manje slogova pa tek onda ova s više. U junačkim desetercima koji u sebi imaju nečije ime i prezime, pravilo je da se prvo piše prezime pa tek onda ime (Maretić 1971: 131–136).

Epska poezija, za razliku od lirske ima likove i fabulu koji se vrlo lako daju iščitati iz samog teksta. Najčešće su pisane u osmercu ili desetercu, a s ciljem gradnje epske objektivnosti predstavljeni likovi su stvarni, odnosno ljudi vjeruju da su postojali ili da još uvijek postoje.

Ovisno o situaciji u kojoj bi se prosjaci od zanata ili galantari nalazili, u roman je interpolirano dosta epskih pjesama, bilo osmeraca, bilo deseteraca, koji Raosu i njegovom književnom radu samo dodaju na vrijednosti. Epske pjesme služe u ovom romanu kao pjesme kojima se izražavaju različite emocije, tuga, radost, hvala, blagoslov i sl., a najčešće su pjevane uz gusle. Tako prvi spomenuti deseterac u *Prosjacima i sinovima* pjeva upravo Kikaš prilikom prošnje kako bi spasio unuka Matana od turskih batina.

„Viknu vila s Motokit planine:

Na noge se, serdaru Ivane,

pa pokupi svoje Vrgorčane.
Eto na te bega čitluškoga,
Baš delije bega Bašagića,
A s njime je dvanaest momaka,
Sve momaka poizbor junaka...
Aman, aman, beže gospodare
Budi jednom srca milostiva,
Pa me živa pusti dvoru momu!“

(Raos 1971: 48–49)

U prvom dijelu knjige, u kojem Raos piše o prosjačkim putevima smicalicama i životnim zgodama i nezgodama, kroz sedamdeset stranica protežu se Zapis Đaćeta Nedoučeta o životu Jurasu Garića, poznatijeg kao Prpa i nadopuna tom zapisu koju je sastavio don Pavao Čikeš, župnik koji osim po ovoj predaji, među narodom, a posebno u obitelji Špalatrin, ima jako veliku važnost. Glavnina epske poezije ima veze s Turcima i turskim osvajanjima.

„Kur-beg sjaši, Al'-aga uzjaši,
glave skida, rujnu krv ispija,
čemer-roblje na kolac nabija
dicu kida u stotine krpa
dok ne dođe od Glamoča Prpa“

(Raos 1971: 117)

„Na Turčina pade srdobolja,
zla godina i svaka nevolja.
Po trista ih na dan umiraše,
po toliko iz vojske bižaše...“

(Raos 1971: 122)

Na prostoru Imotske krajine, za vrijeme Kandijskog rata, nastala je pjesma o *Hasanaginici* koju je prvi zapisao Alberto Fortis. Tu književno i povijesno vrijednu baladu koja počinje slavenskom antitezom Raos je preoblikovao kako bi ispjevao pjesmu u hvalu dvora Matanovih.

„Što se bili Prpina Glavica:
Jal su snizi, jal su labudovi,
jal divojke nidra otkrivaju,

bila nidra, pod bilon prsnicon?
Nit su snizi, nit su labudovi,
nit divojke nidra otkrivaju,
bila nidra pod bilon prsnicon,
već pribili dvori Matanovi...“
(Raos 1971: 406)

„Svi junaci nikom ponikoše
i junačku suzu zadržāše,
zadržāše ali srce plače.
Ma junaku nije do plakanja,
već osvete sveta vojevanja.
Kad se trnci uz pleća popeše
i kroz kose nebu izgubiše,
junaci se mahom povratiše.
Prvi usta Potrka viteže,
pa junakom stade besiditi:
Sici, Aco, glave po Rvackoj
dok i tvojoj glavi reda dođe,
a doći će ko što zora rana
rumenilom tminu razagnava.“
(Raos 1971: 570)

6.6. Zdravice, blagoslovi, želje

Tradicijska kultura cijeni običaje koji su povezani s nekim određenim danima u godini ili s posebnim danima u čovjekovu životu. To su prilike u kojima se ljudi sastaju, zbližuju, družē i časte, a kao znak međusobnog poštovanja izriču se zdravice, blagoslovi ili obilne želje. Hrvatske su zdravice u većini slučajeva uhodane i standardne, a izriče ih uglavnom jedan od „glavnih likova“ zbivanja. Nastale su tako da se nižu riječ po riječ dobrih želja, sreće, blagoslova, plodnosti i rodnosti, priziva se sve dobro svojima (Botica 2011: 255–256).

Među prvima iz Krajine preko mora je otišao Jozina Bekavac. Budući da je otišao u Ameriku, više nije Jozo nego Džo. Vratio se u Krajinu nakon dvadeset godina izbivanja kako bi pronašao ženu. Sve majke koje su imale kćeri za udaju lijepo su ih uredile a sve s ciljem da

Džo izabere baš njihovu kćer, jer imati kćer u Americi značilo je i financijsku sigurnost za one koji ostaju. Jedne večeri, došao je Džo i u Kikaševu kuću, nakon kratkog razgovora, Kikaš podiže bukaru pa izgovori svečanu zdravicu:

„Zdrav mi opet, ne bio proklet! Rukom ručio, srcem kućio, bačvu do novog mućio! S mladim spavao, sa starim večeravao, s ćoravim blago raskrštao. Vazda pio, nikad se opio! Suh ti barut u rogu bio, tane ti oko pratilo, tuđe po brdu mlatilo! Što meni želio, to ti se vratilo!“

(Raos 1971: 246)

Prošao je Džo puno kuća, ali tek u Kikaševoj mu srce ustreperi. Svidjela mu se Vrtirepka, nije mu bio problem što nema miraza jer on i sam ima dosta novca, nije mu smetalo ni to što je udovica i što je trudna. I tako na svetu Katu Vrtirepka još jednom promijeni prezime, a na Mladence rodi sina kojem su dali ime Mladen. „Da se netko drugi oženio Vrtirepkom, bilo bi udarana u siće i važe, kotle i bronzine, bilo bi bukanja i prđenja kroz volunjske rogove i one od jasenove kore, bilo bi pjesmica podругuša i pogrda svakojakih. Ali Džo nije od nevolje spao na udovicu, mogao je birati koju hoće – stoga svi dušu u se: nije mudro uz obraz onome koji dukatima zvecka kao piljcima, jer ako od njega i nemaš koristi, nemaš ni štete“ (Raos 1971: 248). Mladenci su nakon nekoliko mjeseci išli u Ameriku. Sva brda i sve doline tuga ispuni, kao da pokapaju nekoga. Oni su to i doživljavali kao pokop jer „što imaš od njih da su živi kad ih nikad okom nećeš vidjeti, ni uhom čuti, ni prstima opipati“ (Raos 1971: 250).

6.7. *Kratke pjesme-distisi*

Deseterački distisi kao manje literarne forme iznimno su bogati. U hrvatskoj književnosti, ovisno o području na kojem se izgovaraju, oni nose naziv ganga, bećarac, ojkanje, rera i sl. (Botica 2011: 269).

Na prostoru Dalmatinske zagore, a samim time i Imotskog i Imotske krajine, prevladava ganga. Sam Raos je za sebe rekao kako bi on, da nije otišao iz Imotskog svoje literarne sposobnosti razvijao isključivo kroz gangu. Iako je otišao iz rodnoga kraja, nije u potpunosti zaboravio svoj kraj što je vidljivo u puno njegovih djela, a posebno u romanu *Prosjaci i sinovi* u kojima čitatelju osim opisa imotskog mentaliteta i krajolika, pokazuje i svoje sposobnosti u pisanju stihova raznih oblika. Tako je kroz *Pogovor iliti usažeto daljnu sudbinu Matana Drugoga* Raos opisao promjene u Imotskom kamenjaru od vremena kad je djed Kikaš bio živ pa sve do uvođenja struje i dolaska televizije. Za svako razdoblje u tom „napretku“

napisao je Raos po jedan deseterački distih, poznatiji kao ganga. Tako drugi svjetski rat i vrijeme komunizma Matan opisuje ovim riječima:

„Ako dragi pogineš u ratu,
Dio mi je ko i tvome bratu“

(Raos 1971: 675)

„Svakog dana gumam mrmelade
što je dragi iz zadruga krade“

(Raos 1971: 675)

„Kad se vratim s Gologa otoka
golim ću te i s prijeda i s boka“

(Raos 1971: 677)

„Mila majko ne bojim se gladi
otkad Mile u Štucardu radi“

(Raos 1971: 678)

„Može dragi ako ćeš na putu,
samo vadi nimačku valutu“

(Raos 1971: 678)

Cijela Jugoslavija gledala se kao jedna velika zajednica nad kojom kontrolu ima samo jedna osoba, već u začecima materijalno bogatstvo nadvladalo je obitelj, zatim stvaranjem zadruga, nakon toga otvara se logor na Golom otoku na koji su išli uglavnom komunisti osumnjičeni za sklonost i suradnju sa Sovjetskim savezom nakon sukoba Staljina i Tita. Nakon što se raspala Jugoslavija dolazi do petog emigrantskog vala, a svi oni koji su otišli u Njemačku obogatili su se i imali su „moć“ nad ljudima koji su ostali.

Cijela završna scena odvija se na groblju, a zadnja osoba koju Matan susreće je njegova Dektiva, ali ovoga puta umirovljena, umirovio se i Matan, a taj je dio Raos opjevao stihovima

„Oj, starosti ti si svemu kriva:
nesta Matan, nesta i Dektiva“

(Raos 1971: 682)

6.8. *Rugalice*

Rugalice kao hibridni usmenoretorički žanr usmjerene su na ismijavanje i izrugivanje. Koriste se satiričkim tonom, a služe u svrhu omalovažavanja drugoga (Nikolić 2017: 370).

U *Prosjacima i sinovima* rugalice su uglavnom izgovarala djeca. Čak je i Matan Potrka dok je bio dijete često znao otići u staju i potihom izgovarati sve te rugalice koje su seoska djeca izgovarala članovima njegove obitelji a s ciljem predstavljanja sebe kao odrasle osobe.

„Divac, Divac, Divac,
utučeni pivac,
svakom žensku krivac:
nema čepa za slavinu,
ni za gumno brv, stožinu,
ni ojicu za ralicu,
niti konac za iglicu,
niti čunak za krosnicu,
ni držalo za metlicu,
ni teljig za jaram,
ni ražanj za bajram!
Tko to nema klin?
Divac Špalatrin!“
(Raos 1971: 15)

„To je čovik pravi
što se lipo savi
ispod prkna žene,
da nam ne uvene.
Rep, rep, rep!
Živijo podrep!
Podrep bijo, podrep osta,
ispod repa podguz posta
Guz, guz, guz!
Živijo podguz!“
(Raos 1971: 17–18)

Nakon smrti dida Kikaša i raskola u obitelji, smišljala su seoska djeca i rugalice za Matana, ali nije se on dao zavarati, nego kad bi mu netko nešto otpjevao rekao bi da mu je drago da se trude za svaki put kad ga vide smisliti po jednu novu. Nakon tih njegovih riječi, seoska djeca bi ostala zbunjena i posramljena (Raos 1971: 320).

„Nije ljudi mala stvar,

Potrka je gospodar,
on imade ključa par:
ni za dvore, ni obore,
ni ambare ni konobe,
već za ono jadne robe
što mu guzu grije
da je bura ne probije!“
(Raos 1971: 320)

6.9. Anegdote

Najveći Kikašev suparnik bio je Škiljo iz Zagvozda. Nakon smirivanja rata u Hercegovini, sve prosjačke obitelji osim Kikaševe pošle su na put, ali vrlo brzo su se vratili i to praznih torbi. Između ostalih i Škiljo je pošao u prošnju, ali ništa nije isprosio. Dugo vremena je Kikaš smišljao što će mu reći da ga što više ponizi, da mu se naruga. Tako smišljajući, prisjećao se Kikaš svih dogodovština sa Škiljom pa ih je jednu po jednu prepričavao svom najdražem unuku Matanu Potrki. Četrdeset godina su Škiljo i Kikaš bili starješine i svih tih četrdeset godina su jedan drugome podvaljivali. Jednom, dok su još bili mladi, kad je Kikaš uvidio da će Škiljo prositi u Grudama, otišao je pred njega i rekao mu „Reži, bježi, kuga mori“ (Raos 1971: 226). Kikaš je iskorištavao Škiljinu razrokost pa je posvuda raznosio glas da su se u njemu dva vraga udomila pa svaki na svoju stranu gleda. U trenutku kad je Kikaš odlučio da će reći Škilji „A ja, budala, mislio: ostaj kod kuće, jer kud vojska prolazi trava ne niče, kad tamo, ti za vojskom tolik harač skupi“, saznao je da je Škiljo umro (Raos 1971: 225–231).

7. O književno-umjetničkom razdoblju

Suvremena proza konačni je stupanj razvoja koji je davno počeo jer već u nekim djelima iz klasicizma vidimo elemente onoga što se danas naziva modernim. Kao i u svakom književnom razdoblju koje je prethodilo suvremenoj odnosno postmodernoj hrvatskoj književnosti, granice su teško odredive, kako po godinama, tako i po žanrovima. Opće je poznato da se književnost dijeli na liriku, epiku i dramu, a svaki od tih opet na puno vrsta i podvrsta. Mijenjanjem književnosti, mijenjaju se i žanrovi, tako primjerice epsko pjesništvo u svojim začecima i epske pjesme danas imaju puno različitosti (Pavletić 1965: 609).

Književnik, odnosno književni stvaratelj, redovito se infiltrira u kulturni život, postaje javni radnik pa se od njega očekuje da, budući da zna pisati, piše i ono što neće nužno postati

književnost. Tako imamo velik broj književnika koji, osim svojih literarnih ostvarenja, rade i kao urednici, recenzenti, polemičari i slično tome. Posebno je zanimljiv odnos suvremene proze prema jeziku. Prozaici svojim djelima nastoje intervenirati i u sam jezični sustav. Općenita težnja bila je da se jezik obnovi, da se prizna zagrebačka štokavština i jezični standard koji je odvojen od dijalekata i provincijskih govora. Težilo se i za pojednostavljenjem jezika. Mladi književnici htjeli su uspostaviti normu čistog jezika te da dijalektizmi i kolokvijalizmi postanu element stila, a ne folkloristička registracija. Autor više nije predstavljen kao sveprisutan i sveznajući, on govori samo iz perspektive onoga što vidi, čuje i sam osjeća (Pavletić 1965: 610 - 611).

Većina djela suvremene proze izbjegava hijerarhijsku organiziranost kompozicije i likova te se likovi, ali i mentaliteti međusobno suprotstavljaju. Autori nastoje svoje likove srušiti izvana kako bi se lakše nastavilo konvencionalno pripovijedanje kao što je prikazano u liku Matana koji je u prvom dijelu romana predstavljen kao pametan dječak, djedov miljenik koji koristi pučki govor jednako kao i osobe iz njegove okoline, dok je u drugom dijelu romana Matan prikazan kao poslovan čovjek koji je svojim umom prevario dosta ljudi te tako stekao bogatstvo. Jedna od upadljivijih pojava novije proze je revizija statusa zbivanja. Proza je ranije bila izvještaj o nekom važnom događaju, a nevažni su događaji služili kako bi se tekst nadopunio, dok u suvremenoj književnosti nevažni događaji postaju centar zbivanja, a oni važni dolaze samo natuknuti. Jedna od najočitijih karakteristika nove proze je implicitni autor koji se podrazumijeva. On je fikcija pripovjedača ali ne i autor, on ne taji da je upravo on pripovjedač, mora dati osobine svim likovima, ali predstavlja ih subjektivno. Težnja za iskrenošću navodi autora da izgovori i ono što ranije nije bilo dozvoljeno kao što je primjerice u romanu često izražena čovjekova potreba za intimnim koja se još i danas u većini slučajeva smatra tabu temom. Nekada je u narodnoj književnosti bilo napredno ocrnjivati Turke, dok je danas ideja mržnje prema Turcima nazadna i štetna. Nijemca se gledalo kao bahatog okupatora, a danas se Nijemca kao turista očekuje raširenih ruku. Koncentrirajući se na čovjeka, mladi prozaici zasnovali su sustav vrijednosti kojim mogu promatrati čovjeka u određenom trenutku ili jednoj životnoj fazi, a to je u romanu prikazano kroz gledanje očima djeteta Matana, promatranje života i životnih vrijednosti kao obiteljski starješina, ali isto tako i ženske osobe koja u slučaju trudnoće mora sama sebi presuditi skakanjem u bunar. Tako promatrajući čovjeka može ga se shvatiti i izvan racionalno postavljenih zbivanja. Ulaze autori tako u ljudsku narav nastojeći se kroz nju odmoriti, od velikih zbivanja te predahnuti od straha velikih katastrofa. Upravo ta težnja za gradnjom koncepcije koja dovodi do gole ljudskosti razrasla je do tipične crte suvremene hrvatske proze (Pavletić 1965: 612–618).

Razdoblje između dva svjetska rata bilo je za hrvatsku povijest jako tragično i teško. Mali hrvatski narod koji je od početka svog postojanja izložen prijetnjama agresivnih susjeda ovoga puta nije samo politički pao u tuđe ruke, već je bio i egzistencijalno ugrožen. U tadašnju Hrvatsku prenijele su se sve Europske političke diobe, očitovane u sudaru dvaju totalitarnih režima. Svi otpori i mržnje, sva neprijateljstva iz Europe preslikali su se i u Hrvatskoj. Budući da je književnost jednog naroda u svom razvoju usko povezana s kulturnom, političkom i povijesnom slikom istoga, ne iznenađuje činjenica da je i hrvatska književnost postala sredstvo ideoloških nadmetanja te još jedan od puteva političkih sukoba. Slomom Kraljevine Jugoslavije i proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske, 1941., došlo je do raskola u književnosti. Podijeljeni su tako književnici na one građanske orijentacije, odnosno intelektualaca koji su prihvatili novostvorenu državu vodeći se mišlju da je ista nastala voljom većine hrvatskoga naroda i pripadnike hrvatske ljevice koja je bila odlučna u uništenju tek osnovane NDH. U redovima građanskih intelektualaca došlo je opet do podjele na one koji su se priklonili ustaškom pokretu i one koji su razlikovali državu od političkog sustava u njoj pa su nastavili plodno djelovati u književnosti, znanosti i kulturi općenito te su tako, izbjegavajući svaku političku aktivnost, razvijali svijest o snazi hrvatskoga duha (Jelčić 2004: 428–429).

S ideologijama i vlašću već od svojih najranijih početaka mučio se Ivan Raos, najplodniji prozni pisac svog naraštaja. Za vrijeme rata objavio je knjižicu *Grold Taquart* u kojoj je, potaknut Rilkeovim pjesmama o ljubavi i smrti, u liku izmaštanog buntovnika i pjesnika Grolda ispjevao poemu o konjima i vjetrovima, vitezovima i lomačama koja je napisana u antifašističkom duhu. Ustaška je vlast u toj knjižici vidjela mogućnost ugroze pa je ova Raosova knjižica odlukom ustaškog redarstva uništena, a pisac je stavljen pod sumnju. Raos je u nepovoljnom ideološkom okolišu, kao posljednji važni ruralni narator, stvorio kvalitetne primjere građanske književnosti. Pripovijedao je teatralno te je imao sposobnost spojiti naraciju s dramatičnošću, a zadane žanrovske okvire ispunio je neobičnom živošću (Novak 2004: 108–110).

8. Ivan Raos

Ivan Raos rođen je 1. siječnja 1921. godine u Medovu Docu nedaleko Imotskog, a umro je 8. srpnja 1987. u Splitu. Kao član siromašne obitelji, pred njim su se nalazila dvije opcije, vojska ili svećenstvo pa je tako nakon pet razreda pučke škole, 1932., upisao Biskupsku klasičnu gimnaziju i sjemenište u Splitu. Od tamo je izbačen nakon šestog razreda, dakle 1938.

jer je gledao film o aferi Dreyfuss, *Optužujem*. Budući da su mu roditelji bili siromašni, morao se brinuti sam o sebi, pa je tako 1940. završio posljednja dva razreda i veliku maturu u splitskoj klasičnoj gimnaziji. Te godine počinje i Raosov književno-umjetnički opus, objavom kratke priče *Deneral* u splitskom srednjoškolskom časopisu *Pregnuća*. Godine 1940., s ciljem izbjegavanja vojske, upisuje Pravni fakultet u Zagrebu, a za to vrijeme nije studirao već radio u hotelskom baru u Splitu, pa čak i postao honorarni učitelj u Grabovcu, osnovnoj školi koju je i sam pohađao. „Za moj književni put prijelomno je to što su me poslali u škole. Da sam ostao uz motiku vjerojatno bih tu svoju prirodnu nadarenost uživio u deseteračkim pjesmama ili u kovanje dvostiha gange“ (Lederer 1998: 8).

Početkom srpnja 1941. postaje novinar dnevnika *Hrvatski narod* gdje objavljuje niz članaka, prikaza knjiga i izložbi, osvrti, ali i pjesama, humoreski i novela. Nakon godinu dana dobio je otkaz u *Hrvatskom narodu* pa iste godine, u suradnji s Petrom Meštrovićem, ukoričuje pjesme pod nazivom *Utjeha noći*. Od te 1942. Raos objavljuje gotovo neprekidno. Nakon završetka rata, 8. svibnja 1945. bio je nezaposlen pa je kratko vrijeme krijumčario sitnu robu, konce, iglice, čarape, kupovao je američke cigarete pa ih prodavao po duploj cijeni francuskom konzulatu. Kako bi ponovno izbjegao vojsku, upisao je Filozofski fakultet na kojem je odslušao šest semestara. Od 1948. počinje raditi u Matici hrvatskoj kao trgovački putnik, a zatim kao honorarni činovnik u Zavodu za statistiku i evidenciju. U časopisu *Arhitektura* zaposlio se kao akviziter, zatim prelazi na mjesto lektora, korektora ekspeditera pa na kraju i tehničkog urednika, gdje ostaje sve do 1962. godine. Za to vrijeme, kao jedan od pokretača, bio je i tehnički urednik i lektor časopisa *Čovjek i prostor*. Godine 1956. postao je član *Društva hrvatskih književnika*, a 1963. član *Matice hrvatske*. Prva i jedina književna nagrada je bila za roman *Vječno žalosni smijeh*, 1967. godine. Prvi put na scenu HNK dolazi 1970. s dramom *Autodafe moga oca*, a deset godina kasnije, u izdanju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* objavljena su mu *Izabrana djela* (Lederer 1998: 7–14).

Ivan Raos napisao je dosta književnih tekstova, okušao se u gotovo svim književnim vrstama pišući pjesme, drame, novele, romane, putopise, članke, umjetničke i kulturnopovijesne monografije o hrvatskim krajevima i gradovima, često ih potpisujući samo inicijalima ili pseudonimima. Neki njegovi tekstovi, uglavnom drame i novele, prevedeni su i uvrštavani u različite antologije, a njegovu iznimnu produktivnost potvrđuje i bogata rukopisna ostavština. Godine 1953. objavljivanjem drame *Dvije kristalne čaše* počinje Raosov dramski rad. Tiskao je sveukupno deset drama, a sve u vlastitoj nakladi, pa tako vlastita naklada postaje i njegov zaštitni znak koji ujedno metaforički karakterizira i obilježje njegove literature. Tako, 1954. godine izlaze njegove drame *Banalna tema ili kada se o životu radi nitko nikome ne*

ustupa stolicu, Bango-Bango, I plovi bijeli oblak, 1955. izlazi jednočinka *Tri ratne priče*, a 1956. *Tri egzotične priče, Tri ljubavi i Kako je New York dočeka Krista*. Godine 1956. osim drama izlaze i prozni tekstovi iz kojih se iščitava da je riječ o nadarenom i zreom pripovjedaču. Riječ je o dva mala romana *Volio sam kiše i konjanike* kao ispovjedni zapisi o ljubavi i bolesti mladog svećenika, *Korak u stranu* kao ispovijed nekoć uglednog inženjera građanski propalog zbog ljubavne veze s prostitutkom i zbirka petnaest novela pod nazivom *Gaudamada* (Lederer 1998: 15–21).

Godine 1957. izlazi jedno od njegovih najboljih prozних djela *Vječno nasmijano nebo* koje je napisano čak devet godina ranije. Djelo se ostvaruje kroz formu retrospektivske geneze odrastanja u Medovu Docu, pisanu u prvom licu, a pripovijeda je dječak Ivan. O istom junaku, Ivanu, Raos je pisao u još dva romana. Riječ je o *Žalosnom gospinom vrtu* iz 1962. te *Smijehu izgubljenih djevojaka* iz 1965. godine. Ova tri romana čine trilogiju koja nosi naziv *Vječno žalosni smijeh*. Ovo je djelo čvrsto povezano uz najbolje tradicije, ali gledajući humor i ironijsko pripovijedanje ova trilogija pripada modernom. Radnja svih triju romana zbiva se u Dalmatinskoj zagori u vremenu između dva svjetska rata. Takvi stvaran svijet Raos istražuje, opisuje, luta njime i spreman je na sve kako bi mogao što bolje prikazati svoju psihološku i literarnu mnogostrukost (Donat 1984: 344–347).

Godine 1957. objavio je i dramu *Vjetar je zastao*. Deset monodrama u jednom činu *Žene i muševci* objavljeno je 1958. godine. Godinu dana kasnije izlaze *Tri groteske* i *Pod slijepom pjegom*. Drugo, prerađeno izdanje *Autodafea moga oca* izlazi 1966., a 1969. objavljen je njegov treći roman *Tamo negdje neke oči*. Raosov dramski korpus zaokružen je 1971. dramom *Navik on živi ki zgine pošteno*, a napisana je po narudžbi HNK u Zagrebu povodom tristote obljetnice smrti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana. Godine 1971. Raos je objavio roman *Prosjaci i sinovi* u kojoj prikazuje autentične i arhetipske etnografije imotskog krša i genezu galantarskog mentaliteta na razini imotske filozofije života. Po romanu je snimljena i serija od trinaest epizoda u režiji Antuna Vrdoljaka, ali je nakon Hrvatskog proljeća serija cenzurirana i zabranjena proglašivši i pisca i roman nacionalističkim i antidržavnim činom (Lederer 1998: 22–27).

Nakon toga, neko vrijeme Raos i njegovo stvaralaštvo bili su marginalizirani, ali on nije prestao objavljivati. Objavljivao je novele u *Republici* i *Modroj lasti*, a u *Glasu koncila* objavio je dva romana, *Župnik na kamenu* 1975. godine i povijesni roman *Kraljičin vitez* 1976. godine. U zbirci novela *Gastarbajteri* na tragikomičan način prikazuje teške sudbine imotskih emigranata. Matica hrvatska 1984. izdaje šest knjiga *Romana Ivana Raosa* i to su ujedno i posljednje objavljene knjige za njegova života. Roman *Zloduh vlasti* Raos je počeo pisati 1978.,

a dovršio ga je 1986. godine. Matica hrvatska objavila je roman *Zloduh vlasti* 10 godina nakon njegove smrti, dakle 1997. godine (Lederer 1998: 28).

Svojstvena autohtonost Raosovog djela u stilskom i tematskom smislu ističe se u odnosu na dominantne teme proze šezdesetih i sedamdesetih godina, a to je i razlog dugog bivanja u sjeni bez utemeljenih književnopovijesnih vrednovanja njegova djela. Razlozi zaobilaznja Raosova opusa kroz gotovo četrdeset godina spisateljskog rada bili su uglavnom izvanliterarne provenijencije. Raos nikada nije pripadao nijednoj političkoj stranci pa se time opravdava ostavljanje njega i njegovih djela po strani toliko godina (Slišković 2017: 53).

Osim razgraničavanja Raosova opusa po književnim vrstama na pjesničku prozu, romane, novele i drame, književni tekstovi mu se dijele i na kozmopolitskih krug i zavičajni krug. U kozmopolitski krug spadaju pjesničke proze, sve drame, dio novela i tri mala romana. Taj krug je dominantniji u njegovoj ranijoj stvaralačkoj fazi, dakle pedesete i šezdesete godine, jer se Raos vodio time da kao i svi koji se žele uključiti u procese moderne književnosti mora početi tamo gdje je manje zavičajnog i neposrednog iskustva. Na razini izbora teme i doživljaja svijeta gledajući kozmopolitski i zavičajni krug, stječe se dojam da je riječ o dva različita autora. Većina Raosovih prozних djela pisana je u prvom licu, ali i kad je pisao u trećem licu, ta je proza bila u upravnom govoru, izrazito dijaloška kao što je u romanu *Prosjaci i sinovi*. U zavičajnom krugu, Raos piše realno, opisuje događaje iz stvarnosti, poistovjećuje se s likom i fabulativno gradi priču. Kroz sva ova djela provlači se vedrina, duhovitost i humoristični pogled na vlaški mentalitet kojem i sam pripada (Lederer 1998: 111–114).

9. Zaključak

Ivan Raos je *Prosjake i sinove* počeo pisati 1968., a dovršio 1971. godine. Upravo kroz priču o jednoj prosjačkoj obitelji razvio je kroniku života u Imotskoj krajini od turskih vremena do naših dana, ali nije ga formulirao kao povijesni, već kao pikarski roman u kojem se nastoji na satiričan način prikazati ljudska sudbina. Radnja romana započinje na Malu Gospu 1978. dok don Pavao kao i svake druge godine, neovisno o evanđelju koje se čitalo taj dan, drži propovijed o prosjaku Lazaru pred vratima Gavana. Njome don Pavao blagoslivlja *prosjake od zanata* koji kreću na svoj prosjački put po Bosni i Hercegovini, a potom isprošenu robu preprodavati po obali i otocima.

Nakon don Pavlove propovijedi čitatelja se upoznaje s prosjačkom obitelji na čelu koje je Iko Špalatrin poznatiji kao Kikaš. Kikaš nakon don Pavla drži svoju propovijed pred obitelji u kojoj ponavlja kako su svi njihovi preci zarađivali kruh s ramena. Naime, dok je stvarao svijet Bog je stvorio pet zanimanja, za svaki prst ruke po jedno. Odredio je da će prvi kruh svoj zarađivati žuljevima dlanova, drugi tabanima, treći tjemenom, a četvrti jezikom. Petoga je gotovo i zaboravio pa se onaj peti sam dosjeti da će kruh svoj zarađivati s ramena svoga. Od njega su potekli prosjaci koji nose svoje torbe na ramenu te svojom mudrošću i snalažljivošću isprose pune torbe koje ih cijeli život hrane. Nakon Kikaševe smrti unuk Matan zvan Potrka, kao pravi nasljednik djedove pameti i domišljatosti, postaje torbar pa s torbom na ramenu preprodaje tekstil po Srijemu i Slavoniji. Kasnije postaje galantar koji po mnogim europskim gradovima na ramenu nosi svoju pokretnu trgovinu s raznom potrošnom robom.

Kad je završio Drugi svjetski rat, Matanov sin, Matan Drugi galantarski posao mijenja onim unosnijim, krijumčarenjem. Pradjedovska predaja o zarađivanju kruha s ramena zbog socio-ekonomskih razloga vremenom gubi na važnosti.

Prosjaci i sinovi su najkompleksnije i najtipičnije Raosovo djelo. Raos kroz usmena kazivanja likova prikazuje magični svijet svoga zavičaja, svijet vila, vještica, vukodlaka i ostalih mitoloških bića te time u sustav romana uključuje žanrove usmene književnosti. U umetnutim zapisima koji govore o prošlim vremenima, naraciju često prate junačke i epske pjesme. Takav duh iz hajdučkih vremena devendjeda Prpe opstao je sve do Kikaša, ali već njegovom smrću i drugim dijelom romana, hajdučki epski deseterci se gube, a sve više do izražaja dolazi ganga.

Kroz ovaj roman koji prikazuje život Imočana od najstarijih prosjaka pa sve do galantara i krijumčara, imotski puk može se okarakterizirati kao snalažljiv, spreman na sve da ostvari ono što je isplanirao, praznovjeran, uvjeren da je uvijek u pravu, ne bira način nego se vodi onom

da cilj opravdava sredstvo, ali opet za sebe uvijek dobri, pravedni, pametni, sposobni, snalažljivi, druželjubivi i ranjivi.

Djelo počinje svetom misom i propovijedi na Malu Gospu koju drži don Pavao, svećenik koji za život ovako male zajednice ima jako veliku važnost. Već se u tim prvim stranicama nastoji pokazati pravi ustroj te zajednice, na vrhu je Bog i sveta majka Crkva, odmah nakon nje sluge Božje, u ovom slučaju don Pavao, zatim obiteljski starješine kojima su svi pokorni, pa tek onda ostali puk koji u većini situacija nema pravo glasa.

Simbolične su i zadnje stranice romana čija se radnja odvija na groblju. Matan Drugi vodi svoju ženu Nušu da joj pokaže grobnicu „Pa kad dođe vrijeme i čas kucne, ti ćeš prva, golubice... nije red da prije tebe uđe u tvoje netko drugi, pa i muž ti bio... Ti lijepo prva i dočekaj me gospodski, ko svoja u svomu“ (Raos 1971: 667)! Osim toga, rekao joj je i sve što je on ikad radio, a ona za to nije znala, nešto poput ispovijedi. Žale Nuša i Matan jer nemaju nasljednika, jer sve bogatstvo što su za života stekli nemaju kome ostaviti. Time se želi pokazati da nikakvo materijalno bogatstvo ovoga svijeta ne vrijedi jer je život samo jedan, a kad njemu dođe kraj, ljudi koji za njim ostaju su ti koji taj život i uspomenu na njega stalno iznova oživljavaju, a novci, zlato i kuće propast će kao da nikada nisu ni postojali.

10. Literatura

- Botica 2011: Botica, Stipe. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Botica 2013: Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Donat 1984: Donat, Branimir. 1984. *O romanima Ivana Raosa*. Pogovor u: Ivan Raos. *Na početku kraj*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Jelčić 2004: Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Kekez 1986: Kekez, Josip. 1986. Usmena književnost. U: *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Ivana Sor, ur. Zagreb: Globus: 133–192.
- Lederer 1998: Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar.
- Maretić 1971: Maretić, Tomo. 1971. Epska tehnika i način prikazivanja. U: *Usmena književnost, ogledi i studiji*. Priredila: Maja Bošković Stulli. Zagreb: Školska knjiga: 131–141.
- Nikolić, Davor. „U početku bijaše kletva...: zapisi usmenoretoričkih žanrova i njihove interferencije s djelima pisane književnosti u dopreporodnom razdoblju hrvatske književnosti.“ *Croatica* 41, br. 61 (2017): 357-378.
- Novak 2004: Novak, Slobodan Prosperov. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Sjećanje na dobro i zlo. Svezak III*. Split: Marjan tisak.
- Pavletić 1965: Pavletić, Vlatko. 1965. *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*. Zagreb: Stvarnost.
- Piskač 2018: Piskač, Davor 2018. *O književnosti i životu*. Zagreb: Hrvatski studiji.
- Piskač, Davor: „Supstitucija motiva biblijske etičnosti motivima junaštva u usmenoj književnosti.“ *Religija i tolerancija* 7, br. 12 (2009): 275–292.
- Piskač, Davor. „The Aesthetic Function in Oral Literature.“ *Narodna umjetnost* 44, br. 1 (2007): 93-114.
- Raos 1971: Raos, Ivan. 1971. *Prosjaci i sinovi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Slišković, Andrea. „Ivan Raos - bunkerirani pučko-religiozni književnik.“ *Kroatologija* 8, br. 1-2 (2017): 52-59.
- Vjerovanja, pučka. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.

Internetski izvori:

<https://hrcak.srce.hr/193028>

<https://hrcak.srce.hr/23254>

<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64983>

http://www.ceir.co.rs/images/stories/rit_12/6.str.275-292.davor.rit_br.12.09.pdf

<https://hrcak.srce.hr/204317>